

זהות אבודה: בין משפט לחברה בקבוצת נפגעי הטיפול בגזת

עינבל מימון-בלאו*

המאמר מתאר את סיפור המאבק החברתי והמשפטי של קבוצת נפגעי הטיפול בגזת לשינוי חברתי, מנקודת מבטם. טיפולי הקרנות הרנטגן למחלת הגזת בוצעו בעיקר בילדי עולים מזרחים בין השנים 1948-1960. חרף גילויים רפואיים כבר בשנות השישים בדבר הקשר בין טיפולים אלו למחלות (דוגמת סרטן לסוגיו), רק בשנות התשעים החלה התעוררות חברתית בפרשה. רק בשנת 1994 חוקק חוק בנושא והתפתחות המשפטית החלה רק בשנות האלפיים; ההכרה הנזיקית- המשפטית הראשונה, במסגרת פסק דין בזכות לפיצוי, הייתה רק בשנת 2009. המאמר בוחן את ההתפתחות החברתית והמשפטית במאבק של חברי הקבוצה, מצביע על הקשר ההדוק בין השניים ומציע הסבר לפערים אלו, הנוצרים בזהות הפוליטית של חברי קבוצת הנפגעים - היותם מזרחים. מאמר זה עוסק בנושא חשוב ומרתק שקיבל אך תשומת לב מעטה בכתיבה האקדמית הישראלית ובתחום המשפט בפרט. המאמר עורך ניתוח מזווית מקורית ייחודית, הבוחנת את ההבניה החברתית-משפטית של קבוצת הנפגעים, תוך התמקדות בזהותם המזרחית - ובהתאם לכך תוך שימוש ופיתוח הביקורת המזרחית על המשפט. המאמר הוא נדבך נוסף בשיח המזרחי המתפתח, הבא לתאר עוולות מזרחיות שנזנחו וקורא תיגר על התיאור האקדמי המקובל של סיפור מאבקים מזרחיים.

מבוא

מאמר זה מבקש לתאר את גלגול המאבק ההיסטורי, החברתי והמשפטי של קבוצת נפגעי הטיפול בגזת החל במתן הטיפולים בראשית שנות המדינה, המשך בהתעוררות החברתית המאוחרת של שנות התשעים וכלה בטיפול המשפטי המאוחר בשנות האלפיים. המאמר מבקש לבחון את השפעת הזהות האתנית של הקבוצה - היותם מזרחים - על ההתייחסות הרפואית, החברתית והמשפטית

* המאמר מבוסס על עבודת תזה משנת 2009, שהוכנה בהנחיית פרופ' נטע זיו ופרופ' דני מור (להלן: עבודת התזה). תודתי העמוקה נתונה לפרופ' נטע זיו ולפרופ' דני מור על תרומתם הרבה למחקר, על הייעוץ, על הליווי האקדמי והאישי המסור, על ההכוונה והמעורבות, על הרעיונות וההערות. כן תודה לד"ר יפעת ביטון שיעצה ועודדה אותי רבות במהלך כתיבת התזה, למר יוסף אביב ולמר דוד בלחסן שהקדישו לי מזמנם היקר. בנוסף, תודתי נתונה למערכת מעשי משפט ובמיוחד לעורכת הראשית ד"ר שירי רגב-מסלם ולעורכים שני וינדר ויוסי חיות על הערותיהם המועילות.

אליהם. הטענה המרכזית במאמר היא שהמאבק של קבוצת נפגעי הטיפול בגזת הוא מאבק על פוליטיקה של זהות – ודווקא כינונו ככזה עמד בעוכריו.

טענת הקבוצה היתה כי הטיפולים ניתנו להם מלכתחילה בשל היותם מזרחים ולא בשל הסכנה הכרוכה במחלה, היינו: המחלה הייתה 'מחלה חברתית' שסיכנה את מיתוס הצבר הנכסף, ולכן נרתם היישוב בארץ למגרה בכל אמצעי. עם זאת, טענה זו עמדה לרועץ במאבקה של הקבוצה שכן מבחינה חברתית, זו היתה טענה הנוגדת את השיח החברתי הישראלי המקובל, זה שאין בו ולא היה בו מקום לשיח מזרחי; השיח המזרחי החל להתפתח רק בשנים האחרונות. כן, גם כשכבר ניתן מקום בשיח האקדמי לדיון במחאה המזרחית היה הדבר מוכוון מראש למאבקים אחרים, בהתאם לתבנית מסורתית, שלא ניתן בה מקום למאבקים כגון זה. מבחינה משפטית, ניסיונות השיוך של המאבק לזהות פוליטית הולידו פתרונות משפטיים משתיקים דוגמת חקיקה מגבילה, פסיקה מגבילה וכיוצא באלה.

ראשית, בשונה מהספרות שעסקה בנושא עד כה, מאמר זה סוקר 'מאבק מזרחי' שאינו נמנה עם התיאור האקדמי המקובל של תיאור מאבקים מזרחיים; שנית, הוא מציע הסבר שמקורו בסוגיה של זהות הקבוצה לשאלה מדוע התעכב המאבק החברתי והמשפטי של קבוצה זו משך שנים – ולטעמי בעצם נכשל; שלישית, הוא מציג ביקורת אקדמית ייחודית – ביקורת מזרחית על המשפט – שכמעט אינה נשמעת בשיח המשפטי; ולבסוף, בשונה מן המקובל בספרות עד היום, המאמר מביא את סיפור הנפגעים מנקודת מבטם.

בחלק הראשון של המאמר אסקור את אבני הדרך של מסע הקבוצה, החל במתן הטיפולים, המשך בגילויי השלכותיהם וכלה בהתעוררות החברתית והמשפטית בעשורים האחרונים. החלק השני של המאמר יעסוק בזהות הקבוצה, ברפוס המאבק ובאסטרטגיות לשינוי חברתי, ובו אנתח את דיאלמת הזהות האתנית של הקבוצה ואת רפוס המאבק המזרחי – שניהם כאסטרטגיות לשינוי חברתי. בחלק השלישי אבקש לדון בחיבור של ההיבטים המשפטיים והחברתיים של המאבק, אגב סקירת ההתפתחות המשפטית בו באמצעות משקפי הביקורת המזרחית.

א. מחלת הגזת: השתלשלות רפואית וחברתית

1. התקופה הראשונה: זיהוי המחלה, התפשטותה ומדיניות הטיפול

שנות החמישים התאפיינו בעלייה ניכרת במספר העולים מארצות אפריקה ואסיה. ממחקרים שונים שנערכו אודות עלייה זו נראה כי היא נתפסה בעיני היישוב האשכנזי הוותיק בארץ כעליית סעד של אוכלוסיות חלשות, חולות, נחשלות, ברבריות, לא יצרניות,¹ בעלות סטנדרטים נמוכים מאוד של היגיינה.²

אצל חלק מילרי העולים התגלתה מחלת הגזת (Tinea Capitis) – זיהום פטרייתי המאופיין באזורי התקרחות והצטלקות, כשבאזורים הנגועים השערות גוזזות ונראות בצורת טבעות (ring worm).³ מהעיתונות של אותה תקופה עולה תמונה של טיפול אינטנסיבי והירתמות כלל-מערכתית של מוסדות הבריאות ורשויות הבריאות בארץ למיגור המחלה.⁴

בין השנים 1951-1956 הנהיגה המדינה, באמצעות ועדת המוסד לתיאום, מדיניות של סלקציה כלפי עולים אלו, בכל הנוגע לקבלת היתרי עלייה לארץ. הועדה, שמחצית מחבריה היו חברי הנהלת הסוכנות והחצי האחר נציגי ממשלה, קבעה הגבלות וקריטריונים לעלייה לארץ. בהתאם לכך, ניתן היתר עלייה רק לבריאים ולכשירים לעבודה, תוך הפרדת משפחות ויצירת עולים 'תלושים'.⁵ הלגיטימציה לעריכת סלקציה ולהנהגת מדיניות הטיפולים בגזת, שנועדה 'לעצב' את העולים

בדמות 'הצבר הישראלי', נבעה מתוך ראיית הישוב היהודי הוותיק בארץ את העולים מארצות ערב כקבוצה נחשלת.⁶ התרבות החילונית האשכנזית שלטה אותה עת ביישוב היהודי בארץ והייתה אחד המאפיינים של דמות הצבר המיוחל, שדמה לקוזק הרוסי.⁷ הליך 'היתוך' של העולים המזרחים והתאמתם ל'שטנץ הישראלי'⁸ היה אפוא נוקשה יותר מהליך ההטמעה של עולי ארצות אירופה. ראשית, היה צורך להעבירם דרך מסלול של הטמעה של תרבות המערב; שנית, צריך היה להופכם לבעלי מאפיינים ישראליים. היה זה הליך פטרוני שהעמיק את הפערים ולווה ביחס מתנשא מצד ה'מתרבתים'.⁹ החלוצים ביקשו ליצור בארץ חברה חילונית, מודרנית ומשכילה, ודמות 'העולה המזרחי' עמדה בניגוד לדימוי זה. אחד ממסמלי הסטטוס החזותיים של הצבר היה הבלורית המתברדרת (ואצל הבנות היו אלה הקוקו והסרפן):¹⁰ אלה הופיעו בספרות, בשירה, בציור, בקולנוע, בכרזות וכיוצא באלה כסמל הסטטוס הסטראוטיפי של 'הצבר'.¹¹ הגזת – חזותה ודימויה – איימה על המיתוס הנכסף,¹² והפתרון שנבחר להתמודד עמה היה חלק מתהליך העיצוב של העולה החדש. חרף העובדה שמחלת הגזת לא הייתה מסכנת חיים, החרדה מפני ביטוייה החיצוניים העניקה למדינה ולרשויות הבריאות לגיטימציה לנקיטת טיפול רפואי אינטנסיבי ורדיקלי.

הטיפול נגד הגזת ניתן בין סוף שנות הארבעים לשנות השישים של המאה העשרים לעשרות אלפי ילדים, רובם ככולם ילדי עולים ממדינות צפון-אפריקה וערב.¹³ היו אלה אוכלוסיות עניות שחיו במעברות בתנאי היגיינה ירודים.¹⁴ הטיפולים בוצעו הן במרכזים באירופה טרם העלייה והן במרכזים בארץ,¹⁵ שאליהם הובאו העולים לעתים ישירות מהאניות ולעתים מהמעברות. בעיתונות התקופה מתוארת המחלה כמגפה מסוכנת שיש למגרה בדחיפות.¹⁶ טענת המדינה לכל אורך הדרך הייתה והינה שמדובר בטיפול שהיה מקובל באותה עת בעולם כולו.¹⁷ הטיפול כלל בידוד, גילוח של ראשי הילדים, תלישת שיערם בשעווה חמה והקרנות רנטגן חוזרות (שיטת "קיינבוך אדמסון").¹⁸ עד היום יש בקרב קבוצת המטופלים תרעומת רבה על אופיו וטיבו של הטיפול: ראשית, הטיפול הותיר צלקות נפשיות. שנית, חמור מכך: לימים התברר קשר בין ההקרנות למחלות קשות כמו גידולים ממאירים של בלוטת המגן, גידולים במוח, מנינגיומה ומחלות נוספות.¹⁹ שלישית, יש עדויות מצמררות בדבר אופן ההגעה לטיפול ואופן מתן הטיפול: שיטת הטיפול תוארה לא אחת כאכזרית.²⁰ ילדים נלקחו לטיפולים מבתי הספר ללא מתן הודעה מוקדמת להוריהם;²¹ נלקחו גם ילדים שכלל לא היו חולים;²² מי שסירב למתן הטיפול לילדיו נתפס בעיני הישוב היהודי הותיק כחריג חברתית וכמזיק לילדיו.²³ רביעית, למטופלים שחזרו קירחים מהטיפול הודבקה סטיגמה של חולים במחלה הבזויה גזת.²⁴

במשך השנים הועלו מספר תאוריות בנוגע לסיבות שבגינן ניתנו הטיפולים. במאמר זה בכוונתי להתמקד בטענה שהגזת נתפסה כ'מחלה חברתית', היינו: מחלה שאין בה סיכון בריאותי ממשי ורק לעתים נדירות היא יכולה לגרום לנזק בלתי-הפיך, ועיקרה פגם אסתטי-חברתי.²⁵ בעל ביטוי חזותי שסיכן במידה ניכרת את מיתוס הצבר המיוחל.

2. משנות השישים עד שנות השמונים של המאה העשרים: גילוי הנזקים

בראשית שנות השישים הונהג טיפול חדשני בגזת באמצעות כדורים. קבוצת הנפגעים טענה כי טיפול ההקרנות ניתן חרף ידיעת סכנותיו, גם כאשר אפשרות הטיפול החלופי בכדורים הייתה ידועה.²⁶ בין שנות השישים לשנות השמונים של המאה הקודמת היו גילויים רפואיים בדבר ההשלכות של טיפולי ההקרנות ובדבר הקשר בינם לבין מגוון מחלות.²⁷ כבר בשנות השישים ידע הממסד הרפואי על הבעיות הצפויות למוקרני הגזת;²⁸ נושא דגל המחקר בארץ היה פרופ' ברוך מודן.²⁹ מחקרים רפואיים רבים בקרב מקבלי ההקרנות הראו שכוחות גבוהה של מחלות דוגמת גידולים סרטניים,

מניגומות מוחיות וסרטן בלוטת המגן, בהשוואה לקבוצת הביקורת.³⁰ חרף גילויים רפואיים מוקדמים אלו, רק בראשית שנות התשעים החלה התעוררות חברתית ומשפטית.³¹

3. משנות התשעים ועד היום: התארגנות הקבוצה והתעוררות הנתיב המשפטי

הקמת העמותה

לטעמי לא ניתן להפריד בין ההתפתחות החברתית והמשפטית ודרכי המאבק שנבחרו לבין זהות המזרחית של חברי הקבוצה.³² בשנת 1989 התאגדה לראשונה בישראל קבוצת מוקרני הגזת והקימה את עמותת נפגעי הקרנות הגזת (להלן: העמותה). עמותה זו אינה קיימת היום במתכונתה המקורית. מר יוסף אביב היה ממקימי העמותה ואף כיהן כיושב-ראש עד שנת 1997; אביב אף הניע את חקיקת החוק לפיצוי נפגעי הגזת, התשנ"ד-1994 (להלן: החוק). משיחות עמו³³ עלה כי העמותה קמה עצמאית על ידי הנפגעים, מתוך תחושה שיש צורך לקום ולעשות מעשה ובעקבות שיח שהחל "מפה לאוזן".³⁴ כבר בראשית ההתגבשות של הקבוצה היה ברור שהמאפיין העיקרי שלה הוא זהותה האתנית.³⁵ נפגעי הטיפול ראו ורואים בטיפולים חלק ממדיניות האפליה והסלקציה שננקטה כלפי המזרחים, ובהתאם, המאפיין המרכזי של מאבקם הוא זהותם האתנית. יותר מכך: נפגעי הטיפול רואים ב"זניחתם" ובהיעדר טיפול אפקטיבי בהם ביטוי להמשך של מדיניות האפליה והדיכוי הקיימת, לטענתם, כלפי 'מזרחים' גם היום.³⁶

ועדת לביא

חרף עמדת המדינה שלפיה לא הייתה התרשלות בעצם מתן הטיפולים, בעקבות פעילות ולחצים של חברי העמותה מינתה הממשלה בשנת 1989 את ועדת לביא לבחינת זכויותיהם ומצבם של חולי הגזת וכן לבחינת היבטים משפטיים לפיצוי הנפגעים.³⁷ מסקנות הוועדה, אשר ניתנו בשנת 1990, פטרו את המדינה מאחריות וקבעו כי הטיפול בהקרנות היה טיפול מקובל באותה עת בעולם והמדינה לא פעלה ברשלנות,³⁸ ומשכך אין לדרון בעניין פיצויים.³⁹ למרות זאת החליטה הוועדה שיש לשמוע את המוקרנים והציבור הזומן לפנות לוועדה. עוד קבעה הוועדה כי יש קושי לקבוע כי מי שלקו בגידולים ממאירים לקו בהם דווקא בשל הטיפול שקיבלו ולא מסיבות אחרות.⁴⁰ הוועדה המליצה לנקוט דרכים לגילוי מוקדם של נפגעים בקרב המוקרנים והורתה על הוצאת חוזר לרופאים בעניין.⁴¹ מסקנות הוועדה והתנהלותה חיזקו את תחושות האפליה של הקבוצה. חברי הקבוצה טענו נגד הוועדה כי כל פעילותה הייתה למראית עין: לא נתנו לנפגעים להופיע לפניו, מכתבים שנפגעים שלחו לוועדה הוחזרו לכותביהם, איש לא ידע מתי התכנסה הוועדה והיכן, והתנהלותה הייתה חלק מאותה 'השתקה' כללית של הסיפור המזרחי⁴² – ההשתקה שעליה מדברת הביקורת הפוסט-קולוניאליסטית בהקשר המזרחי.⁴³

פנייה לנתיב המשפטי

התנהלות זו הובילה את הנפגעים להחלטה לפנות לערוצים משפטיים. בשנת 1990 הוגשה לראשונה לבית המשפט תביעה של ארבעה נפגעים נגד המדינה בגין רשלנותה בטיפול במחלת הגזת.⁴⁴ התביעה נדחתה מחמת התיישנות. הנפגעים לא התייאשו ממאבקם ותייעלו את מאמציהם לשני נתיבים בו-זמנית – הנתיב המשפטי והנתיב החקיקתי.⁴⁵ הפעם הייתה הפנייה לנתיב המשפטי מאורגנת ועצמתית יותר וחסתה תחת פעילות העמותה. בתחילת שנות התשעים פעלה קבוצת נפגעים להגשת תביעה נגד מדינת ישראל ורשויות הבריאות בגין עוולת הרשלנות, שבמסגרתה (טרם חקיקת החוק) כבר קיבלה קבוצה של נפגעים מוקרנים פיצוי חד-פעמי. בד בבד החל גם תהליך של חקיקה. בעקבות לחצים פוליטיים וחברתיים של חברי הקבוצה, עם פרופ' מודן ובסיועו

של חבר הכנסת עמיר פרץ, חוקק בשנת 1994 החוק שהדרך אליו הייתה רצופה חתחתים וניסיונות טרפוד מצד האוצר. אין זה מפתיע שדווקא פרץ, סוציאליסט יליד מרוקו, נטל על עצמו תפקיד זה: במאבקי הפוליטיים ביקש פרץ להתחרות על תמיכת הציבור המזרחי, וקידומה של חקיקה זו הייתה דרך נוספת להתקרב לציבור זה – "ללכת בנתיב הרגשות".⁴⁶ החוק שהתקבל היה שונה לאין ערוך מהחוק לו ציפו הנפגעים. אביב סיפר כי הגיש רשימה של 36 מחלות שהתגבשה אגב מחקר אישי שערך ושיחות ממושכות עם חולים; אביב ציין כי מצא השפעות של ההקרנות גם על דור שני ושלישי של נפגעים: לדבריו, פרופ' מודן הספיק לחקור רק חמש מחלות שהתפתחו כתוצאה מההקרנות, ורק בהן הכיר החוק בסופו של דבר.⁴⁷

כפי שארחיב בפרק השלישי, באופן מפתיע, דווקא קיומו של החוק הקשה על נגישות הנפגעים לערכאות שיפוטיות. לפיכך, כפי שאפרט, רוב פסקי הדין שניתנו עד פברואר 2013 (605 פסקי דין מתוך 641 פסקי דין) ניתנו מכוח המנגנונים הטכניים שיצר החוק – כערעורים על החלטות של ועדות משרד הבריאות שבחנו פניות של נפגעים.

מהלך ההתפתחות המשפטית והחקיקתית תואם את הביקורת המזרחית. בתמצית, ביקורת זו טוענת כי לשיח המזרחי אין מקום בשיח החברתי הישראלי וכי הוא מושקע. לאחר שהושתקה קבוצת נפגעי הטיפול בגזת בניסיונה הראשוני להשמיע קול באמצעות הנתיב השיפוטי, העזה הקבוצה והגבירה את מהלכיה. העמותה פעלה כאמור להתארגנות של קבוצה גדולה יותר, בהגשת תביעה רבת-משתתפים, ובה בעת פעלה להנעת חקיקה. בשלב זה כבר פעלה הקבוצה להבלטת הסיפור המזרחי: כעת כבר לא היה מדובר בתביעת נזקי גוף קבוצתית נוספת אלא בהמשגה חדשה של האירוע כעוול חברתי. אל מול ניסיונות מאבק אלה בלטו ניסיונות הדיכוי וההשתקה של הממסד. לכאורה חקיקת החוק היא מעשה נאור המכיר בפגיעה בקבוצה ואמור לתת לה מזור, אולם כפי שיוסבר, דווקא אותו חוק עמד כאבן נגף לפני קבוצה ועצר את שטף התביעות הצפוי באמצעות יצירת מנגנונים פנימיים לבידור וחסמת הנגישות לבית המשפט.

חקיקת החוק התרחשה בצל תקדים שכבר התגבש – החוק לפיצוי נפגעי עירוי דם⁴⁸ – שחוקק עבור קבוצה אחרת. לאחר חקיקת החוק לפיצוי נפגעי עירוי דם, ניצב הממסד בפני בעיה: הניסיון לדחות על הסף את חקיקת החוק לפיצוי נפגעי הגזת – בעיקר כשקבוצה זו הניעה את מאבקה כמאבק מזרחי – היה מעורר ביקורות של אפליה והשתקת השיח המזרחי. הפתרון שהסתמן היה חקיקת חוק מגביל וחוסם דה פקטו. כך, על ידי פעולות לכאורה מטיבות 'נעצר' כדור השלג המשפטי ושוב הושתקה התסיסה של הסיפור המזרחי של קבוצה זו; כפי שאפרט בפרק הבא, ממילא אין לשיח מזרחי זה מקום ראוי בשיח החברתי הישראלי.

ב. זהות הקבוצה ודפוס המאבק: אסטרטגיות לשינוי חברתי

גישת הנפגעים היא שמוצאם האתני המזרחי השפיע על ההתייחסות הרפואית, החברתית והמשפטית של הממשל אליהם.⁴⁹ בחלק זה אסקור את סיפור המאבק המזרחי של הנפגעים באמצעות ביקורת על השיח הישראלי ההגמוני של מאבקים מזרחיים, תוך כדי דיאלוג עם גישות תאורטיות פוסט-קולוניאליסטיות.⁵⁰ תיאור זה קורא תיגר על אופן הסיפור המקובל של מאבקים מזרחיים בישראל,⁵¹ על 'קו פרשת המים' המקובל,⁵² ומשמיע את קולו של מאבק 'מזרחי' שהושתק ואינו נחשב מרכזי בכרונולוגיה הנפוצה. בפרק זה אתמקד בשני נושאים סוציולוגיים מרכזיים בסוגיה המזרחית, המלווים את קבוצת הנפגעים – דילמה של זהות ודפוס המאבק המזרחי – המסכירים את הקשיים בהתארגנות של קבוצה זו ואת פערי הזמנים המתוארים.

1. דילמה של זהות

אחד השלבים הראשוניים בבחינת היכולת של קבוצה להתארגן הוא הגדרת זהותה ואיתור המאפיינים המשותפים לחבריה. לחברי קבוצת נפגעי הקרנות הגזות כמה מאפיינים משותפים, והמרכזי שבהם הוא זהותם האתנית.

מדוע נתפס הרכיב האתני כמאפיין עיקרי של קבוצת נפגעי הטיפול בגזות?

קבוצת הנפגעים אורגנה על ידי קומץ אנשים שבנו את המאבק סביב מזרחיות הקבוצה כפוליטיקה של זהות. הם עשו כן משום שרוב חברי הקבוצה הם ממוצא מזרחי ומשום שסברו שהתשובה לשאלה המייסרת ששאלו את עצמם – "מדוע עשו לנו את זה?" – נעוצה במוצאם האתני. ראשית, רוב חברי הקבוצה שקיבלו את הטיפולים נגד מחלת הגזות היו מארצות ערב וצפון-אפריקה;⁵³ שנית, הטיפולים נתפסו בעיניהם כביטוי למדיניות האפליה והסלקציה שננקטה כלפי המזרחים, אך יותר מכך – גם כביטוי ל'זניחתם', להיעדר טיפול אפקטיבי בהם ולהמשך מדיניות האפליה גם כיום.⁵⁴ הניסיון לנטרל את עצם הזהות האתנית ממתן הטיפולים נידון לכישלון.

מיהו מזרחי בעיני קבוצת נפגעי הטיפול בגזות?

לכאורה, דווקא התמקדות ברכיב האתני הייתה אמורה להוליד אחידות בתוך הקבוצה, אלא שמדובר בקבוצה מפולגת מאוד שעברה תהפוכות ושינויים רבים במשך השנים. גם כיום הקבוצה אינה מלוכדת אלא מקוטבת, בין היתר ביחס לתפיסותיהם לגבי מיהו מזרחי. מחלוקות פנימיות אלו בצוותא חדא עם קשיים אחרים עומדים בעוכריה. בנסיבות אלו, לטעמי, כינון מאבקה של קבוצה זו כמאבק של זהות הוא חרב פיפיות. מחד גיסא, קבוצה זו רואה את זהותה האתנית המזרחית כסממן מרכזי וכסיבה שבגינה ניתנו לה הטיפולים; מאידך גיסא, דווקא זהות זו היא עניין שנוי במחלוקת בקרב חברי הקבוצה המקשה על גיבוש הכרה חיצונית. כך הם כולאים בין הרצון לכונן את מאבקם כמאבק של פוליטיקה של זהות לבין חוסר ההצלחה לעשות כן.

אחת הסיבות לבעייתיות לכונן את המאבק כמאבק של זהות קשורה להגדרה הבסיסית של מיהו מזרחי. יש בשיח האקדמי ויכוח באשר לאופן כינונה של זהות מזרחית.⁵⁵ בצדו האחד של המתרס ניצבת עמדתו של אדוארד סעיד,⁵⁶ הרואה את הזהות המזרחית כמכוננת על ידי העולם המערבי וכתמונה הפוכה לחיים הקולוניאליים; בצד השני של המתרס נמצא הומי ק' באבא,⁵⁷ הגורס כי הזהות מורכבת ואמביוולנטית ואי-אפשר להפריד דיכוטומית בין מדכאים למדוכאים. כל אחת מקבוצות אלה מאמצת מאפיינים שונים מהקבוצה האחרת ומחקה את רעותה. לשיטתי, כפי שאמחיש באמצעות קבוצת נפגעי הקרנות הגזות, אין הגדרה מוסכמת ל'זהות מזרחית', אלא יש הגדרות רבות המושפעות מגורמים רבים ובהם הרכב הקבוצה.

דומה שקבוצת נפגעי הטיפול בגזות מתחלקת לשלוש תת-קבוצות עיקריות: המזרחי המרוקאי, המזרחי החדש והמזרחי המסורתי. חלק מחברי קבוצת נפגעי הטיפול בגזות רואים מזרחי כ'מזרחי מרוקאי', בדומה להגדרת מזרחי על ידי "הפנתרים השחורים". רבים מחברי קבוצה זו הם יוצאי מרוקו. הן בכנס והן בפורום "קוסקוס"⁵⁸ התמקדו הנפגעים בייחוס של ביצוע העוולה ליהדות מרוקו. תת-קבוצה אחרת בקרב חברי נפגעי הטיפול בגזות היא 'המזרחים האחרים' או כפי שכינה אותם סמי שלום שטרית – 'המזרחים החדשים'.⁵⁹ אלו רואים עצמם כגל הולך וגדל של צעירים אקדמאים – גל המאפיין את שני העשורים האחרונים – הפועלים בתנועות קטנות ואיכותיות.⁶⁰ השיח המזרחי החדש כולל את העולם המזרחי בכללו ולא דווקא היהודי, ותומכיו דורשים בין היתר את שימור הזהות המזרחית ככלל – ליהודים ולערכים. את תת-הקבוצה השלישית בחרתי לכנות 'המזרחי המסורתי', והיא כוללת את אלה שאינם נכללים בתת-הקבוצות האחרות. אין כוונתי במושג

זה לשיוך דתי אלא לשיוך להגדרה המסורתית של 'מיהו מזרחי'. גם קבוצה זו רואה את ההקרנות כמדיניות שננקטה נגד המזרחים; לדידה כלל יוצאי ארצות צפון אפריקה וערב הם 'מזרחים'. כפי שאסקור כעת, שתי התאוריות שהוזכרו לעיל בשאלת הכינון של הזהות המזרחית באה לידי ביטוי אצל קבוצת נפגעי הטיפול בגזת: התאוריה של סעיד (ופאנון)⁶¹ בסוגיית הדילמה הזהותית והתאוריה של הומי ק' באבא בסוגייה של כינון מאבק.

בין אדוארד סעיד לקבוצת נפגעי הטיפול בגזת

לדעת כותבים כגון שוחט וספיבק, התאוריה הפוסט-קולוניאליסטית (שאביה הוא פאנון) רלוונטית וחשובה להבנת יחסי המתיישרים הוותיקים בארץ, האשכנזים, עם העולים החדשים המזרחים בעת קום המדינה.⁶² לדעת כותבים אלה, מראשית ההתיישבות בסוף המאה התשע-עשרה פעלה בארץ הצינונות כזן מיוחד של קולוניאליזם שהגיע לשיא ב-1948.⁶³ בהיקש מפאנון וסעיד, גישה זו גורסת כי הקבוצה ההגמונית ה'אשכנזית' שולטת ומדכאת כוחנית את קבוצות ה'מזרחיים' וכך גם את ה'פליסטינים', מתוך ניסיון להסתיר את מעשה ההשתלטות הכוחנית.⁶⁴ כך, כדי להבין מיהו בעצם 'מזרחי', יש להבין את השפה ועולם המושגים שיצר ה'אשכנזי'. כמו שה'לבן' יצר את ה'כושי', כך ה'אשכנזי' הוא זה שלמעשה יצר את ה'מזרחי'.⁶⁵ ולמעשה עיצב את זהותה של הקהילה המזרחית ביחס לקהילות אחרות.

לפי התאוריה הפוסט-קולוניאליסטית, מערכת היחסים המתוארת הולידה תופעות דוגמת תסביכי 'נחיתות' ותפיסות זהות עצמית של 'נכבשים', שיש בהם כדי לתת הסבר לתחושות הקיפוח, מחיקת הזהות העצמית ועיצוב זהות ה'נכבשים' בדמות מודל שיצר כובש.⁶⁶ כעת אמחיש כיצד תאוריות פוסט-קולוניאליסטיות אלו באות לידי ביטוי בפועל אצל קבוצת נפגעי הקרנות הגזת.

מדיניות של סלקציה: לגיטימציה להליכי ההיתוך

לפי הגישה הפאנונית, הסלקציה בכלל וטיפול ההקרנות בפרט הם חלק מפעולות של עיצוב זהות מחודשת שננקטו כלפי יוצאי ארצות ערב וצפון-אפריקה.⁶⁷ במילים אחרות: ראיית ה'לבן' את ה'שחור' כפרמיטיבי – כמי שצריך לתרבת, לעצב, ולהקנות לו ערכים מודרניים ובהם ערכי היגיינה בסיסיים והצלה מתחלואים.⁶⁸ בדומה לאירופי שבו דן פאנון,⁶⁹ התירוץ שנתנה הצינונות לפעולות אלו היה בראייתה את עצמה כמשחררת את 'היהודים המדוכאים' היודעת מהו 'טוב'. מכאן צמחה הלגיטימציה להגדרת המודל הראוי לצבר הישראלי ולהגדרת הפעולות הראויות להושעת הנחשל, ובהן עיצוב דמותו בדמות הצבר על ידי טיפולי ההקרנות.

מעולה מזרחי לצבר ישראלי: על הדואליות בהליך המחיקה של הזהות המזרחית

לפי משנת פאנון, מחיקת זהות היא אחד המאפיינים הבולטים של הקולוניאליזם. מחד גיסא פעלה הצינונות למחיקת הזהות המזרחית: היא פעלה בכל דרך לחיקוי של תרבות המערב, דחתה את תרבות המזרח ופיתחה בוז כלפיה,⁷⁰ כשהלגיטימציה לכך נבעה מתפיסת האשכנזים את המזרחים כפרימיטיביים וכחולים ב"מחלות טרופיות שכמעט אינן ידועות"⁷¹ דוגמת גזת; ועל כן תרבותם בדמות הצבר (שעליו איימה מחלת הגזת) הוא מחויב מציאות. התנהלות זו הובילה לתוצאה בלתי-נמנעת של יצירת היררכיות שבהן האחד נתפס כעליון והאחר כנחות.⁷² מאידך גיסא, העולים המזרחים ניסו להתאים את עצמם ולהידמות למודל הנכסף כדי שלא להיחשב נחותים ובוזיים. התנהלות זו גררה את היהודים מארצות הערכיות המוסלמיות לשקוע בתודעה מפוצלת של היותם יהודים וערכים; מצד אחד, הם רצו להתרחק מהתרבות המזרחית שנחשבה בזויה ולהידמות לצבר, ומצד האחר, לא פסקו הגעגועים וההתקשרות הרגשית העזה למקורותיהם.⁷³

על נחיתות, השתקה והתעוררות השיח המזרחי

'התסביך המזרחי' הוא התודעה המפוצלת שתוארה, מלווה בתסביך הנחיתות שעליו דיבר פאנון:⁷⁴ עבור המזרחי, מחד גיסא הוא יידחה על ידי האשכנזי אם ירצה להידמות לו, ומאידך גיסא ישלם על סירובו להידמות לאשכנזי בתסביך הנחיתות – וכך יהיה אנוס לבחור בין תלות (אימוץ המאפיינים האשכנזיים) לבין נחיתות.⁷⁵ לפי התאוריה הפאנונית, תחושת הנחיתות שחש המזרחי היא תולדה של היחס שקיבל מאת ההגמוניה האשכנזית.⁷⁶ השיח הציוני הוא למעשה סיפורה של ההגמוניה האשכנזית, שראתה עצמה כ"מצילת" התרבויות הנחותות המזרחיות על ידי כפייה והחדרה של רעיונות תרבותיים אירופיים.⁷⁷ במשך ה'הצלה' הזו עברו המזרחים מחיקת זהות, פיצול זהות אתנית, כפיית מודל דמות זר לרבות באמצעים חזותיים כגון טיפולי הגזות – תהליכים שהשרישו תחושות של נחיתות ובושה. מנגד, ניסיון המזרחים להיטמע בקרב האשכנזים ולהידמות להם הוביל לתסביכי נחיתות⁷⁸ והשתקה ולהתמודדות לא פשוטה עם השאלה "איך זה להרגיש כמו 'בעיה'?"⁷⁹ תופעות אלו החריפו אצל חולי הגזות שחריגותם קיבלה ביטוי חזותי מרתיע ושלא רצו להיות מתויגים כמי שהיו חולים בה. הרצון להדמות לצבר הנכסף חייב מחיקה של הזהות המקורית ויצר בושה מקישור למקורות – תחושה של אחר, שונה, חריג, פרימיטיבי וחולה. מעולם לא יושמה כלפי המזרחים מדיניות של עידוד להתארגנות עצמאית, ולמעשה לא ניתנה להם כל הזדמנות אמיתית להתפתחות ראויה. ההתנהלות הייתה דווקא הפוכה: במקום לפעול לקידום המזרחים, המדינה מידרה והרחיקה אותם ממוקדי הכוח ומהערים המרכזיות⁸⁰ וקיבעה אותם במעגל הקסמים של הנחיתות. אלו שרצו לצאת ממעגל הקסמים של הנחיתות התביישו במוצאם, התנתקו מהמקורות וביקשו להידמות ל'אחר' האשכנזי.

את התהליך כולו אפפה השתקה. פן אחד של ההשתקה קשור למחיקת הזהות, למחיקת ההיסטוריה המזרחית ולהדחת תהליכים בהיסטוריה. הסיפור של טיפולי הגזות הושתק בדומה להשתקת ההיסטוריה בנוגע לחטיפת ילדי תימן, כמו שהודרו סיפורים מזרחיים נוספים שלא עמדו בקנה אחד עם התיאור האקדמי המקובל של השיח המזרחי.⁸¹ השתקה זו לוותה בין היתר בחיסיון שהוטל על מסמכי הטיפולים, לרבות חיסיון על "קובץ מודן", שריכז מידע על אודות כ-11 אלף מוקרנים.⁸² תופעות המחיקה, ההדחקה וההשתקה שתיארת לעיל מהוות מכשול לפני התארגנות קבוצת נפגעי הטיפול בגזות, וכך נולדה "סכיוזופרניה עמוקה וחמורה, המערבבת גאווה-עצמית עקשנית עם דחייה עצמית כפויה, תוצרים אופייניים למצב של אמביוולנטיות קולוניאלית".⁸³ אלו הולידו את הסלידה והשנאה העצמית שתוארה (חוסר רצון להשתייך למה שבזוי ונחות), את ההדחקה, הריחוק והשכחה מאותו נגע של הגזות ש'מוגר' בעבר. כך נותר 'התסביך המזרחי' – מצד אחד רצון לאחוז במוכר ובאהוב, ומצד האחר רצון להתרחק ממנו משום שהוא נחשב לבזוי ונחות – וכי מה יותר בזוי ונחות ממחלת עור בעלת ליקוי אסתטי מרתיע? זו הנחיתות המזרחית ו'הנירוזה המצבית' החושפת את הניכור חברתי – את המסכה הלבנה על הפרצוף השחור.⁸⁴

על רקע תסביך הנחיתות וההשתקה אפשר להבין את קשיי ההתארגנות למאבק של נפגעי הטיפול בגזות, שהמרכיב העיקרי בזהותם הוא ה'מזרחיות'.⁸⁵ נפגעי הטיפול בגזות התביישו להודות כי חלו במחלה שגרמה לניכור חברתי מהם ולריחוק. כדי לעורר מאבק על הקבוצה להודות ב'מזרחיותה' ולזהות את עצמה ככזו. באופן טבעי, זיהוי עם מה שנחשב לבזוי ונחשל הוא עצמו סבוך ורצוף קשיים פסיכולוגיים רבים, כמעט בלתי-אפשרי ומעורר פרדוקס פנימי קשה. רק בשנים האחרונות, עם ההתעוררות של תנועות מזרחיות, החל להתעורר שיח מזרחי שביקש לנתק את הקישור בין המזרחיות לבין מושגים של 'נחות' ו'מבזה'.

פן נוסף של ההשתקה של קבוצה זו לאורך השנים הוא אפוא חוסר המסוגלות של החברה הישראלית להתמודד עם המזרחים והגדרתם כ'בעיה'.⁸⁶ בהיקש מגישה של שוחט, אי-מתן במה לקבוצה זו ואי-השמעת קולה היא נדבך אחד של מערכת ההשתקה הכללית האופיינית למשטר הקולוניאליסטי שהונהג כלפי המזרחים.⁸⁷ השתיקה של קבוצת נפגעי הקרנות הגזת דומה לשתיקה המתוארת: אף אחד לא שמע ולא ידע על קיומה עד להתעוררות המאוחרת של השיח המזרחי בשנים האחרונות; הכתיבה האנטי-קולוניאליסטית כלל לא תורגמה לעברית עד לאחרונה.⁸⁸ במדינות אחרות, בניגוד למצב בישראל, השיח האנטי-קולוניאליסטי הזין את השיח הפוסט-קולוניאליסטי ואת שיח זכויות האדם במשך שנים.⁸⁹ השיח המזרחי נעדר גם מהשיח המשפטי ולא זכה להתייחסות עד לאחרונה, בעיקר בבג"צ הקשת המזרחית.⁹⁰ כך, בשנים האחרונות עם התעוררות השיח המזרחי שקיבל לגיטימציה, התעורר שיח של תת-קבוצות בתוך קבוצת המזרחים – דוגמת נפגעי הטיפול בגזת – גם בעולם המשפט.⁹¹

2. כינונו של מאבק

נפגעי הטיפול בגזת מיקדו את מאבקם סביב הפוליטיקה של זהותם האתנית, זהות חסרת הגדרה אחידה. סיפורם נזנח ואינו נכלל במסגרת תיאור ההיסטוריה ההגמוני של סיפורי המאבק המזרחיים דוגמת המאבק של הפנתרים השחורים והמאבק של הקשת הדמוקרטית המזרחית.⁹² בעיני הביקורת המזרחית, הדרה זו היא חלק מהשליטה הגמונית גם על ההיסטוריה המזרחית.⁹³ גם עובדה זו עמדה בעוכריה של קבוצת הנפגעים בהנעת מאבקם. בתת-פרק זה אסקור ואשווה בין שלושה מאבקים מזרחיים דרך הפריזמה של הגדרות הזהות של כל מאבק, הדרכים שנבחרו לניהול המאבק והיחס למשפט בכל אחד מהם.

בין הפנתרים השחורים לנפגעי הטיפול בגזת

המאפיינים של מאבק הפנתרים השחורים,⁹⁴ שבו תפסה את מרכז הבמה הגדרת הזהות של "המזרחי המרוקאי",⁹⁵ מתחברים לתיאור האופי הקהילתי של תת-קבוצת המזרחי המרוקאי בקבוצת נפגעי הטיפול בגזת.⁹⁶ התעוררות חברי הפנתרים השחורים בשנת 1971 היתה על רקע של התעוררות אתנית כלל-עולמית,⁹⁷ בתקופה של שקט ביטחוני יחסי בישראל שהיה בה 'פנאי' לדיון בנושאי רווחה ובנושאי פנים.⁹⁸ העלייה מברית-המועצות נתחדשה אז והעולים קיבלו הטבות ניכרות – ובה בעת לא ניתן סיוע לשכונות הנחשלות.⁹⁹ מאבק הפנתרים, שנוהל בעיקר על ידי יוצאי מרוקו, היה ביטוי חד להתנגדות העזה ליסוד הפורמלי שייצג היישוב היהודי אשכנזי;¹⁰⁰ היה זה מאבק שנתפס כמאבק של יציאה לרחובות ושינוי מלמטה,¹⁰¹ אפילו כמאבק אלים וכוחני.¹⁰²

מה שהסתמן כמאבק המזרחי המוצלח הראשון הסתיים בקול ענות חלושה. בעיות ביטחון ומלחמת יום כיפור דחקו את הדיון החברתי. ההיסטוריוגרפיה הישראלית דחקה את הפנתרים השחורים לשוליים ותייגה אותם כאירוע שלילי ושינויים בשטח כמעט לא הושגו.¹⁰³ קבוצה זו ראתה את מערכת המשפט ואכיפת החוק ככלי בידי הקבוצה ההגמונית למטרת דיכויים; הצלחתם הייתה בהעלאת הנושא 'המזרחי' על סדר היום הציבורי-חברתי.

בדומה למאבק הפנתרים השחורים אפשר לזהות בתת-הקבוצה של נפגעי הטיפול בגזת, המשתייכת להגדרת 'המזרחי המרוקאי', את אותו יסוד אישי ואנטי-ממסדי, אם כי אצלם לא לווה יסוד זה בפעולות 'יציאה לרחובות' שאפיינו את פעילות הפנתרים השחורים.¹⁰⁴ תת-קבוצה זו רואה את הממסדיות שניסתה בכוח לעצב אותם בדמות יושבי הארץ כמי שביצעו כלפיהם את העולה הנוראית של הטיפולים, תוך הדגשת הפן הרגשי ומתן ביטוי ליסוד האישי וקישור הדוק למסורת.¹⁰⁵

בין הקשת הדמוקרטית המזרחית לנפגעי הטיפול בגזת

לקבוצת המזרחים החדשים משתייכת הקשת המזרחית, שהוקמה בשנת 1996 על ידי "אליטה מזרחית"¹⁰⁶ שמאבקה הבולט היה שינוי במדיניות של ייעוד קרקעות בישראל. הצלחתה הגדולה הייתה ניצחונם בבג"ץ שהורה על ביטול החלטות של מנהל מקרקעי ישראל על שינוי ייעוד בדרכים לגיטימיות.¹⁰⁷ המאבק של הקשת מאופיין בפנייה לערכאות ולרשויות הממשל – מאבק של שינוי מלמעלה תוך כדי ניתוב של המחאה לכמה מסלולים עיקריים: **מחאה אקדמית וחקיקתית** (אשר התבטאה בכתיבת מאמרים,¹⁰⁸ בפעילות בכנסת¹⁰⁹ וברשויות דוגמת מנהל מקרקעי ישראל); **מחאה ציבורית** (למשל, העלאת הדיון בדבר אי-הסבירות של החלטות המינהל לסדר היום);¹¹⁰ **מחאה תקשורתית** (כמו ליווי תקשורתי נרחב של פעולותיה, בחירת עורכי-דין המזוהים עם ניהול מאבקים חברתיים) וכן נקיטת **צעדים משפטיים**. כאמור, חלק מחברי קבוצת נפגעי הגזת משתייכים ל'מזרחים החדשים' ומבקשים למשוך את אופן ניהול ההליכים לנתיב המזוהה עם קבוצה זו. כמו כן, חלק גדול מהמאבק של נפגעי הקרנות הגזת לווה בהליכים משפטיים, כתביעות ובהליכי חקיקה.¹¹¹

מדרג המאבקים בין התאוריה של אדוארד סעיד לזו של הומי ק' באבא

מצדו האחר של מטרס התאוריות נמצאת התאוריה של הומי ק' באבא, הנמנה אף הוא באסכולה הפוסט-קולוניאליסטית. לגישתו, אי-אפשר לערוך חלוקה דיכוטומית בין 'מזרחי' ל'אשכנזי'; ה'מזרחיות' כוללת גם את האשכנזיות והיחסים ביניהן הם של חיקוי והטמעה ולהפך.¹¹² בניתוח המאבקים שסקרתי לעיל אפשר לראות, ככל שחולף הזמן, שינוי ונטייה למאבקים בעלי אופי מעורב התואמים יותר את גישתו של הומי ק' באבא. במאבק הראשון שסקרתי – מאבק הפנתרים השחורים – יש ביטוי חזק לגישתו של סעיד הן בשאלת ההגדרה העצמית בדבר 'מיהו מזרחי', שבעניינה נטתה הקבוצה לכיוון הבדלני של סעיד, והן בנתיב המאבק שבו בחרה הקבוצה – יציאה לרחובות ושינוי מלמטה. עם זאת, גם בקבוצה זו השתרשה במשך הזמן ההבנה שאפשר לחולל שינויים מהותיים באמצעות המסד. אלא שהנסיונות לממש הבנה זו בוצעו, לטעמי, מעט מדי ומאוחר מדי. במאבק של הקשת הדמוקרטית המזרחית כבר ניכר אותו ערכוב של חיקוי והטמעה. קבוצה זו דרשה זכויות והכרה בשונותה, אך הגדרותיה בשאלה 'מיהו מזרחי' ודרכי השינוי החברתי שנקטה היו שלובות בחיקוי ובהטמעה שעליהם דיבר הומי ק' באבא, היינו: בהגדרה עצמית תוך זיהוי הקבוצה למזרחים אינטלקטואליים, בנתיבי הפנייה למסד ולמערכת המשפט ובשימוש בסוכנים אשכנזיים הדוברים את השיח המשפטי הנדרש.¹¹³

טענתי היא כי במאבק של נפגעי הטיפול בגזת, שהחל בשנות התשעים, ניכר אותו ערכוב של חיקוי והטמעה: ראשית, בשימוש בכמה הגדרות זהות, ושנית בבחירת נתיב הפעולה הממסדי של חקיקה ומשפט. פילוג הגדרתי זה הוא אחד הקשיים המשפיעים על יכולת ההתארגנות האפקטיבית של הנפגעים. הגדרה וזיהוי של המאבק כמאבק של הפוליטיקה של הזהות הופך את הסיפור למורכב הרבה יותר ומעוררים את הצורך לשכנע כי הטיפולים בוצעו בשל היותם של המטופלים 'מזרחים' – דבר שמטבעו מקשה על הצלחת המאבק בהשוואה להצגת המאבק בצורה מזוככת כמאבק של קבוצת נפגעים מטיפולי. בעיה נוספת נובעת מההתמקדות ב'מזרחיות' ומהמאבק על ההגדרה באופן שמסיט את הדיון מהסוגיה החשובה ביותר – הפגיעות שנגרמו לחברי הקבוצה. בפרק הבא אסקור את המאבק המשפטי ואסביר את התפתחותו על פי הביקורת המזרחית שתאירתי בפרק זה.

ג. נפגעי הקרנות הגזות: בין משפט לחברה

אי-אפשר לדרון בהתפתחות המשפטית של הקבוצה במנותק מהדיון החברתי שתואר. בפרק זה אסקור את ההתפתחות המשפטית דרך משקפי הביקורת המזרחית-חברתית שתוארה לעיל בדבר התנהלות של 'השתקה ודיכוי' תוך שימוש בכלים אובייקטיביים לכאורה.

בעיני הביקורת המזרחית, פער הזמנים בין מתן הטיפולים וגילויי השפעותיהם לבין הפעילות המשפטית של חברי הקבוצה היא תוצאה של פעילות שביקשה להשתק ולדכא את השיח המזרחי. העוולה שבוצעה כלפיהם לא נתפסה ככזו אלא כהליך תרבות לגיטימי. רק כעבור שנים, משהחל השיח המזרחי לקבל מקום בחברה הישראלית, נמצא מקום גם לתלונות של חברי הקבוצה.

כך, התביעות הראשונות שהוגשו לבית המשפט בראשית שנות התשעים בעניין לבאו בכור נדחו בטענת התיישנות – כלי אובייקטיבי לכאורה להשתקת הקבוצה.¹¹⁴ עקב מחסום ההתיישנות פעלו חברי הקבוצה בשני מסלולים בו-זמנית: חקיקת חוק והתארגנות להגשה של תביעת נזיקין גדולה. ככלל, הגשת תביעות בגין נזקי טיפולים יכולה להיעשות בשתי דרכים: תביעה לפי החוק לוועדות משרד הבריאות או תביעה ישירה לבית המשפט לפי פקודת הנזיקין. בפרק זה אדרש להתפתחות של שני נתיבים אלו דרך התאוריות הביקורתיות הסוציולוגיות שתוארו לעיל.¹¹⁵

1. החוק לפיצוי נפגעי הגזות

חוק זה קובע מנגנון תביעה ייחודי בדרך של הגשת תביעה למשרד הבריאות, שתידון לפני ועדות מומחים. ראשית, ועדת המומחים בוחנת אם הנפגע עבר טיפול הקרנה, ואם הוכח שכן – ועדה רפואית בוחנת את ההיבטים הרפואיים של המחלה, שמהם נגזר שיעור הפיצוי.¹¹⁶ עיון בחוק ובפסיקה מלמד כי החוק משתייך לשורה של 'כלים אובייקטיביים' להשתקת הקבוצה. במקום שינוי חברתי אמיתי סיכל החוק אפשרויות להכרה ולפיצוי הנפגעים, חסם את הנגישות לבתי המשפט ודיכא את המאבק. תהליך זה ממחיש היטב את הביקורת על ה'משפוט' שבמסגרתו לוקחים אירוע כוללני ו'מפרקים' אותו לחלקים: תהליך הפירוק כשלעצמו יצר כשלים ב'תרגום' האירוע למסגרת המשפטית ובגינה הוחמצה המטרה שלשמה חוקק.¹¹⁷ להלן אפרט חלק מהכשלים שבהם לוקה החוק:¹¹⁸

(א) היעדר הודאה באשמה: אין בחוק קבלת אחריות והודאה באשמה. בכך, נעדרת ממנו ההכרה שלה ציפו הנפגעים יותר מכול.¹¹⁹ הפסיקה אף הגדילה וקבעה מפורשות שהמדינה לא התרשלה במתן הטיפולים ושהחוק נקבע כחסד הומניטרי.¹²⁰

(ב) רשימת מחלות מצומצמת: מספר המחלות שבהן הכיר החוק כמזכות בפיצוי הוא מצומצם ומוגבל,¹²¹ ונחסמה האפשרות לקבלת פיצוי מכוח החוק בגין מחלות אחרות דוגמת גידולים שפירים בכלוטת התריס ומחלת הרדיודרמטיטיס, שנמצא קשר ביניהן לבין טיפולי ההקרנות.¹²² לפיכך, נפגעים רבים נותרו ללא מענה.¹²³ החוק אמנם התווה מנגנון להוספת מחלות לרשימה מכוח סעיף 13, אך מנגנון זה טרם יושם ועתירות שהוגשו בנדון – נדחו.¹²⁴

(ג) מנגנון תביעה מסורבל וסדרי דין מקשים: הגשת תביעה לפיצויים לפי החוק נעשית באמצעות הגשת תביעה למשרד הבריאות, המתבררת בהליך דו-שלבי¹²⁵ בוועדות מומחים פנימיות.¹²⁶ ההתמודדות עם ועדות אלו מעוררת קשיים רבים, בין היתר, בנטלי ההוכחה לעניין עצם קבלת הטיפולים. יש, למשל, קושי להוכיח את קבלת הטיפולים בשל חלוף הזמן (למשל, קשיים בהבאת עדים ובהצגת מסמכים).¹²⁷ בנוסף, הוועדה קובעת את סדרי עבודתה¹²⁸ ואינה כפופה לסדרי דין ולדיני הראיות הרגילים,¹²⁹ כך שאל מול קשיי ההוכחה אין מי שנותן את הדין בגין מסמכים חסרים שהיו אמורים להימצא בידי משרד הבריאות. נותרה רק הרשימה ב"קובץ מודן" אשר אינה חשופה לציבור ולא ברור מהו משקלה הראיתי.¹³⁰ במילים אחרות, אי-אפשר להשתמש בדוקטרינות משפטיות כגון

דוקטרינת הנזק ראייתי, שהייתה מאפשרת בנסיבות אלו היפוך של נטל ההוכחה.¹³¹ המנגנון הדו-שלבי של ועדות אלו וסדרי הדין ממחיש את טענת הביקורת המזרחית בדבר מדיניות הממסד להשתקת הקבוצה ולהשאת הכוח בידיה בוועדות פנימיות, תוך הסוואת התנהלות זו באמצעות הליכים למראית עין.

(ד) **לשון החוק ויישומו:** שם החוק – "החוק לפיצוי נפגעי הגזת" – מעיד יותר מכול על כשלונו: ניתוק הפגיעה מביצוע עוולה וקישורה למחלה בלבד ללא כל קבלת אחריות. כמו כן, חרף ציורו כחוק סוציאלי בפועל הוא עדיין צר מדי, וגם נפגעים המשתייכים לקבוצה לא מצליחים לחסות תחתיו.¹³² נוסף על כך, חסימתו של החוק לפרשנות שיפוטית (מאחר שההתדיינויות המשפטיות בתביעות מכוחו הן ערעורים על ועדות, בדומה לערעורים על ועדות הביטוח הלאומי, והן לרוב מוגבלות), הופכת אותו לארכאי ולא שמיש, ומונעת שינויים בהלכות שיכלו לפתחו, לעדכנו ולהתאימו למציאות המשתנה.¹³³

(ה) **"החוק ועונשו" – החוק בראי הביקורת הסוציולוגית המזרחית:** ראוי להתייחס לשני עניינים שבהם לוקה החוק בהקשר זה. ראשית, מאז גיבוש החוק הוא משאיר את הכוח בידי הממסד. הממסד הוא שקבע את נוסחו, התביעות מכוחו מתנהלות במנגנונים ממסדיים פנימיים, המסמכים נמצאים בידי הממסד וחסיים וכו'. שנית, החוק והפסיקה שבאה בעקבותיו הם תוצאה עגומה של הליך ה'משפוט' שתואר. בתהליך הפירוק המשפטי של הטיפולים הוחצמו עניינים שונים, בין השאר, במקום שהמעוול יקבל אחריות למעשיו והקבוצה תזכה להכרה ולסיוע כספי הולם (הדברים שהיו חשובים לה מכול), יש התמקדות בעניינים מינוריים וטכניים הניתנים לפתרון בנתיב המשפטי, חרף היותם זניחים.¹³⁴ כמו כן, בתהליך התרגום של הסיפור לשיח החקיקתי נפלו כשלים.¹³⁵ כך, למשל, הוגדרו בסעיף 1 לחוק מסגרות זמנים: "הקרנות שניתנו לאדם, בתקופה שמיום כ"ח בטבת התש"ו (1 בינואר 1946) עד יום י"ב בטבת התשכ"א (31 בדצמבר 1960) [...]". הגדרה זו מדירה מפניצוי חלק מהנפגעים והיא מנוגדת לעיקרון מקובל בחקיקה, שלפיו המחוקק קובע עקרונות כלליים ובית המשפט הוא שקובע את מועד התגבשות העילה.¹³⁶ דוגמה זו ממחישה כיצד פירוק הסיפור הוא כלי בידי המחוקק להשתקת הקבוצה ולמידור נפגעה. עצם הניסיון לתרגם את הסיפור למונחים משפטיים גורם לעיוות¹³⁷ ומחייב יצירת סיפור עולתי אחד, תוך השתקת קולות שאינם תואמים לכך, אשר רק בצירופם מתקבלת התמונה המלאה של הטענות החברתיות.

2. דיני הנזיקין

הנתיב השני להגשת תביעה הוא דיני הנזיקין. עד פברואר 2013 כ-94% מפסקי הדין בנושא ניתנו מכוח המנגנונים שקבע החוק לפיצוי נפגעי הגזת, ובעיקר עסקו בערעורים על הוועדות. רק מיעוט פסקי דין ניתנו בתביעות שהוגשו מכוח דינים אחרים: כ-5% מכוח דיני הנזיקין (חלקם בעניינים חוזרים, כפי שיפורט), כאחוז אחד מפסקי דין בעתירות לבג"ץ¹³⁸ ופסק דין אחד בבקשה לאישור תובענה ייצוגית, שנדחתה.¹³⁹

עד פברואר 2013 ניתנו 24 פסקי דין בלבד מכוח עוולות בדיני נזיקין. כפי שארחיב להלן, רק בשנת 2009 הוכרה עוולת הרשלנות בהקשר זה, בעניין סימה ראובן, וגם אז בהסתייגות. 13 מפסקי הדין הללו עסקו בעניינים שמקורם באותן ארבע תביעות: שלוש מהן – תביעת סימה ראובן,¹⁴⁰ תביעת חנה פז¹⁴¹ ותביעת פלונית¹⁴² – התקבלו והוכחה בהן עוולת הרשלנות; בעניין מולה¹⁴³ הושב לדיון לבית משפט קמא לאחר שבית המשפט העליון ביטל את פסק דינו שדחה את התביעה מחמת התיישנות. יתר פסקי הדין דחו את התביעות מסיבות של אי-הוכחת התרשלנות, התיישנות וברירת תביעה. מאז פסק הדין בעניין סימה ראובן חל שינוי במגמת ההגשה של תביעות נזיקיות אלו.

הגשה של תביעה נזיקת בגין עוולה המונית נעשית באמצעות אחת מהעוולות בדיני הנזיקין, הקלאסית שבהן בענייננו היא עוולת הרשלנות. בפרשת נפגעי הטיפול בגזת נטענו שני מעשים רשלניים אפשריים: (א) רשלנות בעצם ביצוע הטיפולים ובאופן ביצועם. (ב) רשלנות באי-יידוע המטופלים בדבר הסיכונים הטמונים בטיפול שעה שאלו היו ידועים. כל הטענות שהעלו הנפגעים בשל מעשה הרשלנות הראשון נדחו. מעשה הרשלנות השני הינו היחיד שהוכר בפסיקה בהקשר של מתן הטיפולים, וגם זאת רק בשנת 2009 בפסק הדין בעניין סימה ראובן הנ"ל (לאחר שעבר גלגולים רבים), פסק הדין המרכזי בפרשה.¹⁴⁴ הטענה העיקרית של התובעת באותו עניין הייתה שהנתבעים התרשלו באי-יידועה בדבר סיכון הטמון בהקרנות לחלות בגידולי מנינגיומה, בזמן שהסיכון והקשר הסטטיסטי בין ההקרנות לתחלואה היו ידועים כבר בראשית שנות השבעים.

בית המשפט הבחין בין חובת היידוע וההתרעה לבין החובה לערוך למוקרנים בדיקות ודן בהן בנפרד בבחינת עוולת הרשלנות. בנוגע לחובה לערוך למוקרנים בדיקות, הגם שמתקיימת חובת זהירות מושגית וקונקרטית (לפחות ככל הנוגע לביצוע בדיקות לגילוי מחלות שסיכוןן ידוע), קבע בית המשפט כי לא מתקיים רכיב ההתרשלות, וכי מבחינה כלכלית ביצוע הבדיקות הנדרשות אינו כדאי לגבי גידול מסוג מנינגיומה (מה גם שהן עשויות להזיק יותר מלהועיל). לעניין חובת היידוע וההרתעה קבע בית המשפט כי מתקיימת חובת זהירות. הביקורת המזרחית טען בהקשר זה כי באלמנט היידוע בא לידי ביטוי ביתר שאת היחס הפטרנליסטי של הממסד לעולים. תחילה כלל לא הסבירו לעולים את מהות הטיפולים ואת סיכוניהם; יתרה מזו: לטיפולים הובאו גם אנשים שכלל לא היו חולים בגזת. בהמשך לא עשה הממסד די כדי ליידע את ציבור המוקרנים בדבר הסיכונים בטיפולים שעברו. התנהלות זו ממחישה את התפיסה החברתית בדבר שוליותה של קבוצה זו והלגיטימיות של מתן הטיפולים כחלק מתהליך ה'תרבות'.

אשר לרכיב ההתרשלות קבע בית המשפט כי המדינה לא יצאה ידי חובתה לעניין יידוע המוקרנים ואזהרתם בדבר הסיכונים, גם אם אכן הופץ מסמך יידוע כפי שטענה והגיע לידי רופאי המשפחה. גם לגבי רכיב ההתרשלות אי-אפשר להתעלם מזהות הקבוצה וממוחלשותה (היותם ילדים בעת הטיפולים). בחינת הסבירות צריכה להיעשות בהתאם. כלומר, הממסד צריך היה לראו ליידוע אקטיבי וודאי של כל מטופל, וחלק מיסוד היידוע היה צריך לכלול גם את זכויותיהם המשפטיות לפעולה. הדיון דלעיל ממחיש כיצד הניתוח המשפטי הקלאסי של עוולת הרשלנות מתעלם מזהויות קבוצתיות, מהפגיעה החברתית ומההתנהלות הפטרנליסטית כלפי הקבוצה. לגישתי, יש להביא בחשבון גם את זהות הקבוצה ולכמת אותה לפרמטר, למשל תחת רכיב ההתרשלות. אמנם אין מדובר בנזק קלאסי המוכר בדיני הנזיקין, אך כחלק מהשינויים החברתיים בעולם המשפט חשוב להתחשב גם בפגיעות על בסיס אפליה במסגרת עוולות נזיקיות ובנסיבות להכיר ב'נזק' חברתי ככר-פיצוי.¹⁴⁵ בפסק הדין המרכזי בעניין סימה ראובן הונחה אפוא אכן היסוד להגשת תביעות בנזיקין של מטופלי הגזת לבתי המשפט, ובפרט לעניין הניתוח של חובת הזהירות וההתרשלות. לאחריו אכן התקבלו שתי תביעות נוספות – פסקי הדין בעניין פז חנה ובעניין פלונית. מאז, הוגשו עשרות תביעות לבתי המשפט בגין עוולה דומה (והן עדיין תלויות ועומדות).¹⁴⁶

סיכום

מאמר זה בא לספר את סיפורה של קבוצת נפגעי הטיפול בגזת מנקודת מבטם, מהזווית המזרחית – קבוצה מושקת ומוחלשת, שחבריה חלו במחלה חברתית – ולהסביר את פערי הזמנים שבין מועדי ביצוע הטיפולים, מועדי גילוי השלכותיהם ומועדי התפתחות המאבק החברתי והמשפטי בקרב קבוצה

זו. הזהות האתנית של חברי הקבוצה – היותם מזרחים – מסבירה את פערי הזמנים הללו. ראשית, הטיפולים ניתנו להם בשל היותם מזרחים, כחלק מעיצוב דמותם כדמות ה'צבר'; שנית, אותה זהות מזרחית וסלידת היישוב דאו בארץ ממנה הולידה את התסביך המזרחי – מחד גיסא הרצון להידמות לאשכנזי ולהתרחק מהדימוי המזרחי שנחשב כבזוי ומאידך גיסא הקושי בניתוק מהמקורות. הליכים אלו תואמים להפליא את הביקורת המזרחית הפוסט-קולוניאליסטית שתוארה. כל אלו הקשו על חברי הקבוצה בבניית מאבק 'מזרחי' וכמוהם גם הקוטביות הפנימית שבתוך הקבוצה בהגדרת 'מיהו מזרחי'; שלישית, נוסף על כל אלה, במשך שנים ארוכות לא היה השיח הישראלי "פתוח" לשיח המזרחי. גם כשכבר נפתח פתח לתיאור מאבקים מזרחיים, תוארו אלה לפי האג'נדה ההגמונית המקובלת תוך הדרת השיח על אודות מאבקים מזרחיים אחרים דוגמת זה.

לטעמי, פרסומו של מאמר זה לא היה מתאפשר לפני יותר מעשור. רק בשנים האחרונות, עם התעוררות השיח המזרחי החדש ופעילות של תנועות מזרחיות להפרדת ההקשרים של 'מזרחי' עם 'בזוי', החל להתפנות מקום לשיח מזרחי אחר. כך גם עצם הכתיבה של המאמר מהווה ביטוי לגיטימיות השיח המזרחי בשנים האחרונות ולאפשרות שנפתחה בפני כותבים מזרחיים לספר את הסיפור המזרחי.

בחרתי לסיים מאמר זה בנימה אופטימית, בתקווה ובקריאה להתקדמות ולפניות לשיח המזרחי גם בשיח המשפטי. גלגולה של קבוצה זו מלמד כי שימוש בכלים משפטיים לכאורה אובייקטיביים בלבד מנציח את העוול שנגרם לקבוצה, באופן שאינו מוצדק. ההתעלמות של השיח המשפטי מהאספקטים החברתיים בעוללות מסוימות יוצרת ניתוק מהמציאות ומותרת שיח משפטי חסר ועיוור. עליית מדרגה כזו מתוך הבנת אספקטים חברתיים של קבוצה והקלה בנטלי ההוכחה המוטלים עליה בוצעה, למשל, בחוק נכי רדיפות הנאצים.¹⁴⁷ בעבר, מי שביקש הכרה במעמדו כנכה רדיפות נאצים בשל פגימה נפשית שממנה סבל נאלץ להוכיח – פרט לעצם הנכות – גם את הקשר שבין הפגימה הנפשית לרדיפות. בשנות התשעים, מתוך הבנה שיש כמעט חזקה שחוויות השואה פגעו גם בכריאותו הנפשית של הנדרף, הכירה הרשות המוסמכת בקיומה של פגימה נפשית כמעט אוטומטית עם הוכחת הנדרפות ובהתאם גם הפסיקה.¹⁴⁸ עליית שלב כזה גם בשיח המשפטי של נפגעי הטיפול בגזת היא מחויבת המציאות, למשל בהקלה של נטלי הוכחה הן במסלול מכוח החוק והן במסלול דיני הנזיקין. ללא שינוי זה יהא הדיון המשפטי חסר ועיוור לקולות החברתיים.

"[...] למה אתה חושב שהתעוורנו, אני לא יודע, אולי יום אחד תיודע הסיבה, אתה רוצה שאגיד לך מה אני חושבת, תגיד, אני חושבת שלא התעוורנו, אני חושבת שאנחנו עיוורים, מה, אנחנו עיוורים שרואים, כן עיוורים, שגם כשהם רואים, הם לא רואים".
(ז'וזה סאראמאגו, על העיוורון 253 (2000))

הערות

- 1 משה ליסק "מדיניות העלייה בשנות החמישים – כמה היבטים ארגוניים והשלכותיהם החברתיות" הגירה והתיישבות בישראל ובעמים 257 (אביגדור שנאן עורך, 1982).
- 2 לדיון ולסקירה נוספת של הרקע ההיסטורי הרלוונטי ראו, Nadav Davidovitch & Avital Margalit, *Injurious Remedy: Public Health, Law and Ringworm Mass irradiation in Israel*, in TRAUMA and MEMORY: LEGAL, MEDICAL, and CULTURAL PERSPECTIVES 119 (2007). כן ראו אורית רוזין "תנאים של סלידה: הגיינה והורות של עולים מארצות האסלאם בעיני ותיקים בשנות החמישים" עיונים בתקומת ישראל 12 195 (2002); ראו גם מאמרים בעיתונות מאותה תקופה כגון אליהו סגל "ישראל מבערת את הגזות" הארץ (16.1.1958).

- 3 HARRISON'S PRINCIPLES OF INTERNAL MEDICINE 293, 1191 (16th ed. Kasper, Braunwald, 2005).
- 4 כתבתו של ד"ר ש' גינתון הארץ 3.12.1953; כתבה מעיתון הארץ 30.11.1953; "חולי גרענת וגזת בשיירת עולים" הארץ 25.3.1955; אריה גלבלום הארץ 19.8.1948; סמי שלום שטרית המאבק המזרחי בישראל בין דיכוי לשחרור, בין זוהרות לאלטרנטיבה 1948-2003 60-71 (2004); רות בונדי שיבא רופא לכל אדם 153-156 (1981).
- 5 ליסק מדיניות העלייה בשנות החמישים, לעיל ה"ש 1, בעמ' 258-259; בונדי, לעיל ה"ש 4, בעמ' 152-154 (1981); היים מלכה הסלקציה: הסלקציה והאפליה בעלייתם וקליטתם של יהודי מרוקו וצפון אפריקה בשנים 1948-1956 (1998); איתן כהן המרוקאים – הנגטיב של האשכנזים: על התנגשות בין ה'מרוקאיות' האישית לבין הפורמליות ה'אשכנזית' 36-44 (עדי שוקר עורכת, 2002).
- 6 עוז אלמוג הצבר – דיוקן 157 (אלי שלתיאל עורך, 1997).
- 7 אלמוג, לעיל ה"ש 6, בעמ' 157.
- 8 אלמוג, שם, בעמ' 148-153.
- 9 אלמוג, שם, בעמ' 154-161.
- 10 אלמוג, שם, בעמ' 317, 324-332.
- 11 אלמוג, שם, בעמ' 327. בכרזות הופיעה דמות החלוץ עם רעמת שיער מתנפנת ובלורית מתברדרת: "טיפוח הבלורית, קריאת הדרור לשער, נעשה מתוך חיקוי דמותו של הגוי הפשוט, האיכר והקוזק, במזרח אירופה".
- 12 ראו ש' גינתון הארץ 3.12.1953; כתבה מעיתון הארץ 30.11.1953; כתבה מעיתון הארץ 17.5.1957; "עיתון שתי רבבות ראשים" הארץ 26.12.1955.
- 13 מספר הילדים שקיבלו הקרנות אינו ידוע לאשורו: מדובר בעשרות אלפי ילדים לפחות, ויש הטוענים שמדובר בכמאה אלף. לדיון נרחב בציבור המוקרנים ובמספרם ראו עבודת התזה, בעיקר בעמ' 9-16, לרבות המקורות שם; כן ראו משרד הבריאות, החוק לפיצוי נפגעי הגזת התשנ"ד-1994: רקע, השלכות בריאותיות ונוהל מעקב וטיפול באוכלוסייה שנחשפה לקרינה מייננת בשנות החמישים, כטיפול במחלת הגזת (חוזר מנכ"ל משרד הבריאות 2/09, 5.1.2009), בפרט בעמ' 2 (להלן: חוזר משרד הבריאות); אריה דיין "פיצוי גזת? רק אם הסרטן קטלני" הארץ 29.7.2004; הסרט הדוקומנטרי של דוד בלחסן ואשר נחמיאס "ילדי הגזת" (2004) (להלן: הסרט ילדי הגזת); שיחותי עם מר בלחסן מיום (12.4.2007); שיחותי עם מר יוסף אביב, ממקימי העמותה לסיוע לנפגעי הגזת (17.4.2007, 30.4.2007); מיכל אלברשטיין ונדב דוידוביץ' "תורת המשפט הטיפולי ובריאות הציבור: עיון ישראלי" מחקרי משפט כו 549, 578-597, 582 (2010); רות אמיר הפוליטיקה של הקורבנות: תיקון עוולות היסטוריות בישראל 108-109 (2012); וכן כתבות מאותה תקופה, למשל "מחלת המעברות" הארץ 17.5.1953.
- 14 "עיתון שתי רבבות ראשים" הארץ 26.12.1955; "רבבה נרפאו ממחלת הגזת" הארץ 7.1.1958; דוידוביץ ומרגלית *Injurious Remedy*, לעיל ה"ש 2; אלברשטיין ודוידוביץ תורת המשפט הטיפולי ובריאות הציבור, לעיל ה"ש 13.
- 15 איתן פלג "קרחים מכאן ומכאן" רפואה ומשפט 17 55 (1997); בכתבה של ד"ר ש' גינתון הארץ 3.12.1953 עולה כי טיפולי הקרנות הרנטגן ניתנו במחנה שער העלייה, בבית החולים תל השומר, בבית החולים הדסה בירושלים, בקופת חולים כללית בתל-אביב, בקופת חולים כללית בחיפה, ובמכוני רנטגן של רופאים פרטיים; אלברשטיין ודוידוביץ תורת המשפט הטיפולי ובריאות הציבור, לעיל ה"ש 13.
- 16 ד"ר אליהו סגל "ישראל מבערת את הגזת" הארץ 16.1.1958; כתבה מעיתון הארץ 30.11.1953.
- 17 חוזר מנכ"ל משרד הבריאות, לעיל ה"ש 13; פרוטוקול ישיבה מס' 189, הכנסת ה-13 (16.2.1994); פלג קרחים מכאן ומכאן, לעיל ה"ש 15, בעמ' 56; דוידוביץ ומרגלית *Injurious Remedy*, לעיל ה"ש 2; אלברשטיין ודוידוביץ' תורת המשפט הטיפולי ובריאות הציבור, לעיל ה"ש 13, בעמ' 578. להרחבה נוספת ראו להלן בפרק השלישי למאמר.
- 18 לעיל ה"ש 17; דבורה פישמן "גידולים במוח – ספיחי הטיפול בגזת" על המשמר 4 13.4.1983.

- 19 פרופ' מודן ז"ל ערך בארץ את המחקרים הרפואיים שבחנו את הקשר בין טיפולי ההקרנות לבין מחלות אחרות בקרב חברי קבוצת מוקרני מחלת הגזות; ראו בהרחבה בהמשך פרק זה. כן ראו אריה דיין "פיצויי גזות? רק אם הסרטן קטלני" **הארץ** 29.7.2004.
- 20 מקורות רבים מתארים את הטיפול האכזרי; ראו, למשל, "ראיתי שמעתי" **הארץ** 29.5.1955; "רכבה נרפאו ממחלת הגזות" **הארץ** 7.1.1958.
- 21 פרוטוקול ישיבה מס' 189, לעיל ה"ש 17, בעניין הצעת חוק פיצויים לנפגעי גזות, התשנ"ג-1992.
- 22 פרוטוקול ישיבה מס' 207, הכנסת ה-13 (25.4.1994) בעניין הצעת חוק לפיצוי נפגעי גזות, התשנ"ד-1994.
- 32 "אב מנע טיפול רפואי מילדתו" **הארץ** 21.11.1957.
- 24 ר. אטינגר "מכתבים למערכת" **הארץ** 5.1.1960; אלברשטיין ודודוביץ' תורת המשפט הטיפולי ובריאות הציבור, לעיל ה"ש 13, בעמ' 582.
- 25 הסרט "ילדי הגזות"; אלברשטיין ודודוביץ', לעיל ה"ש 13.
- 26 הסרט "ילדי הגזות", לעיל ה"ש 13; Excerpt from Tinea capitis emedicine.medscape.com/article/1091351-overview: "Effective treatment of tinea capitis by griseofulvin became available in the 1950s". "ההסתדרות הרפואית על הטיפול בגזות" **הארץ** 31.12.1959; "הגזות – סיכויים לעקירתה" **הארץ** 21.12.1959 וביקורת על כתבה זו: אטינגר, לעיל ה"ש 24; "תרופה חדשה לריפוי גזות" **הארץ** 6.3.1960; "מבצע ארצי לחיסול הגזות" **הארץ** 21.3.1962; "הונהג ריפוי גזות ע"י גלולות" **הארץ** 30.12.1960; "קץ הגזות – באופק" **הארץ** 14.5.1961.
- 27 לסקירת המבואות ובפרט פרסומים רפואיים ראו עבודת התזה.
- 28 עינת ברקוביץ "קללת החשמל" **מוסף חדשות** 26.2.1993; דבורה פישמן "גידולים במוח – ספיחי הטיפול בגזות" **על המשמר** 4 13.4.1983; העיתונות מדווחת כי כבר בשנת 1963 תבעה נערה בת 14 פיצויים בסך 109 ל"י בגין טיפול רשלני בעת שהייתה חולת גזות; ראו ידיעה **הארץ** 25.12.1963.
- 29 לימים כיהן פרופ' מודן כמנכ"ל משרד הבריאות והיה מעורב בהליך החקיקה.
- 30 יש מחקרים רפואיים רבים בנרון, כמפורט בעבודת התזה וראו שם.
- 31 יש עדויות לכך שכבר בשנות השישים פיצתה המדינה חולי גזות יחידים והחתימה אותם על הסכם סודיות; ראו עינת ברקוביץ "קללת החשמל" **מוסף חדשות** 26.2.1993; **הארץ** 25.12.1963. עם זאת, מדובר באירועים נקודתיים ולא בתופעה משפטית רחבה.
- 32 לדיון נרחב בזהות הקבוצה ראו בפרק הבא.
- 33 שיחות עם מר אביב (17.4.2007, 30.4.2007).
- 34 עינת ברקוביץ "קללת החשמל" **מוסף חדשות** 26.2.1993.
- 35 כדברי אביב, בקרב כל אותם מאות אנשים שעמם שוחח היה בחור רומני אחד, שעבר גם הוא טיפולים נגד מחלת הגזות, וחש כ"אשכנזי בתוך מזרחים". ראו גם לעיל ה"ש 13.
- 36 ראו דיון נרחב ומקורות בפרק הבא. כן ראו דודוביץ' ומרגלית *Injurious Remedy*, לעיל ה"ש 2; אלברשטיין ודודוביץ' תורת המשפט הטיפולי ובריאות הציבור, לעיל ה"ש 13.
- 37 פרוטוקול ישיבה מס' 242, הכנסת ה-12 (18.12.1990).
- 38 פרוטוקול ישיבה מס' 189, הכנסת ה-13 (16.2.1994) בעניין הצעת חוק פיצויים לנפגעי גזות, התשנ"ג-1992; עינת ברקוביץ "קללת החשמל" **מוסף חדשות** 26.2.1993.
- 39 פרוטוקול ישיבה מס' 242, הכנסת ה-12 (18.12.1990).
- 40 בעניין טענה זו והקושי המשפטי בדיני הנזיקין המסורתיים בהתגוננות מפניה ארון בהמשך, בפרק השלישי.
- 41 ברקוביץ, **קללת החשמל**, לעיל ה"ש 38.
- 42 שם.
- 43 לדיון נרחב על אודות ההשתקה בשיח הפוסט-קולוניאליסטי ראו בפרק הבא. ראו גם אלה שוחט "מזרחים בישראל: הציונות מנקודת מבטם של קורבנותיה היהודים" **שלוש מסות על הציונות והמזרחים: המהפכה המזרחית** 35 13 (1999) והמובאות שם.

- 44 לדיון נרחב בנתיב ההתפתחות המשפטית ראו בפרק השלישי. תביעה זו הוגשה ב-12.7.1990 ופסק הדין שרחה אותה מחמת התיישנות ניתן בשנת 1994: ת.א. (מחוזי ת"א) 1443/90 **בכור נ' מדינת ישראל**, (פורסם בנבו, 14.1.1994); ברקוביץ **קללת החשמל**, לעיל ה"ש 38; אילת נגב "לקחו אותנו בכוח להקרנות" **ידיעות אחרונות** 10.2.1993.
- 45 ברקוביץ **קללת החשמל**, לעיל ה"ש 38; אביב, לעיל ה"ש 13.
- 46 כהן **המרקאים**, לעיל ה"ש 5.
- 47 אביב, לעיל ה"ש 13.
- 48 החוק לפיצוי נפגעי עירווי דם (נגיף האיידס), התשנ"ג-1992.
- 49 לדיון נרחב בהשפעת המוצא האתני של החולים על ההתפתחות המשפטית ראו בפרק הבא.
- 50 לדיון נרחב בדבר תיאוריות פוסט-קולוניאליסטיות בהקשר המזרחי ראו בהמשך הפרק. לדיון נוסף ראו **מזרחים בישראל** (חנן חבר, יהודה שנהב ופנינה מוצפי-האלר עורכים, 2002); **קולוניאליות והמצב הפוסטקולוניאלי** (יהודה שנהב עורך, 2006), בעיקר בעמ' 9-21.
- 51 לסיפור נוסף הקורא תיגר על אותו קו פרשת מים קאנוני ראו פנינה מוצפי-האלר "אינטלקטואלים מזרחיים 1946-1951: הזהות האתנית וגבולותיה" **מזרחים בישראל**, לעיל ה"ש 50, בעמ' 152.
- 52 הדין האקדמי הקלאסי גרס כי מתווה קו פרשת המים של המחאה המזרחית התחיל באירועי ואדי סאליב, נמשך במאבק הפנתרים השחורים ובמהפך הפוליטי של 1977 ונמשך עד להקמה של תנועת ש"ס. ראו **מזרחים בישראל**, לעיל ה"ש 50, בעמ' 10.
- 53 המוצא של רוב מקבלי ההקרנות היו צפון-אפריקה וארצות ערב, ראו המקורות בה"ש 13. יש עדויות שגם מספר מצומצם של חולים ממוצא אחר קיבלו טיפולים אלה: בשיחותיי עם מר יוסף אביב עלה כי בין הפונים אליו היה חולה אחד שמוצאו מרומניה; גם משיחה עם מר דוד בלחסן, במאי הסרט "ילדי הגזות" שנערכה ביום 12.4.2007, התברר כי קיבלו את הטיפולים היו גם כמה חולים שלא היו יוצאי ארצות ערב; כן יש עדויות שלפיהן חלק מערביי ישראל עברו טיפולים כאלו; ראו דוידוביץ ומרגלית **Injurious Remedy**, לעיל ה"ש 2; אלברשטיין ודוידוביץ **תורת המשפט הטיפולי ובריאות הציבור**, לעיל ה"ש 13, חוזר משרד הבריאות, לעיל ה"ש 13.
- 54 הדבר ניכר מכמה מקורות ובהם הסרט "ילדי הגזות" ואתרי אינטרנט שיש בהם תכנים, טוקבקים, מאמרים ופורומים בנושא הגזות כגון אתר "קוסקוס". לסקירה נרחבת של מדיות אלו ראו עבודת התזה, בעמ' 30-38; "נפגעי הגזות – מוטב מאוחר מאשר אף פעם לא" (כנס מטעם המכון לקרמינולוגיה בירושלים, 30.4.2007) (להלן: הכנס); דוידוביץ ומרגלית **Injurious Remedy**, לעיל ה"ש 2; אלברשטיין ודוידוביץ **תורת המשפט הטיפולי ובריאות הציבור**, לעיל ה"ש 13.
- 55 לדיון נרחב על אודות הוויכוח ראו **מזרחים בישראל**, לעיל ה"ש 50.
- 56 אדוארד סעיד **אוריינטליזם** (2000).
- 57 הומי ק' באבא "שאלת האחר: הבדל, אפליה ושיח פוסט – קולוניאלי" **תיאוריה וביקורת** 5 (1994) 144, שהתפרסם גם בקולוניאליות והמצב הפוסטקולוניאלי 107 (יהודה שנהב עורך, 2006).
- 58 ראה ה"ש 54 ופורומים בנושא הגזות באתר זה; להמחשה נוספת ראו חלק מהתגובות שהובאו בעבודת התזה בעמ' 30-35.
- 59 חלק מהמזרחים החדשים דוחים את החלוקה הציונית ליהודים-ערבים וכן דוחים את החלוקה המסורתית של ימין ושמאל; ראו שטרית **המאבק המזרחי בישראל**, לעיל ה"ש 4, בעמ' 268-269.
- 60 חברי הקשת המזרחית, למשל, רואים עצמם נמנים במזרחים החדשים.
- 61 פרנץ פאנון **עור שחור מסיכות לבנות** (2004); פרנץ פאנון **מקוללים עלי אדמות** (2006).
- 62 אלה שוחט **זיכרונות אסורים: לקראת מחשבה רב תרבותית** (2001); אלה שוחט "אחרית דבר למהדרה העברית 2006" בתוך פרנץ פאנון **מקוללים עלי אדמות** (2006); גיאטרי צ'קרוטי ספיבק "כלום יכולים מכופפים לדבר?" **תאוריה וביקורת** 7 (1995) 31; סעיד, לעיל ה"ש 56, בחן תאוריות אלו בהקשר הישראלי-פלסטיני.

- זהות אבודה: בין משפט לחברה בקבוצת נפגעי הטיפול בגזת | עינבל מימון-בלאו
- 63 יוסף רז "אתניות ופוליטיקה מינית: המצאת הגבריות המזרחית בקולנוע הישראלי" תיאוריה וביקורת 31 25 (2004); שוחט זיכרונות אסורים, לעיל ה"ש 62, בעמ' 242-251.
- 64 שוחט זיכרונות אסורים, לעיל ה"ש 62, בעמ' 275-276; שוחט אחרית דבר, לעיל ה"ש 62; פאנון מקוללים עלי אדמות, לעיל ה"ש 61, בעמ' 300.
- 65 כמו ש"האנטישמי יצר את היהודי" (ז'אן פול סארטר הרהורים בשאלה היהודית (1978)). ראו גם ז'אן פול סארטר "דברי מבוא משנת 1961 לספרו של פרנץ פאנון" מקוללים עלי אדמות (2006); פאנון עור שחור מסכות לבנות, לעיל ה"ש 61, בעמ' 71 ו-159; שוחט זיכרונות אסורים, לעיל ה"ש 62, בעמ' 275-276; שוחט אחרית דבר, לעיל ה"ש 62, בעמ' 129, 301.
- 66 פאנון בספריו, לעיל ה"ש 61.
- 67 שוחט שלוש מסות, לעיל ה"ש 43, בעמ' 15-16.
- 68 שוחט שלוש מסות, לעיל ה"ש 43, בעמ' 13.
- 69 פאנון בספריו, לעיל ה"ש 61; שוחט אחרית דבר, לעיל ה"ש 62, בעמ' 331.
- 70 שוחט אחרית דבר, לעיל ה"ש 62, בעמ' 314-315.
- 71 אורה גלוריה ג'קוב-ארזוני *The Israeli Film; Social and Cultural Influences 1912-1973*, כפי שמובאת אצל שוחט שלוש מסות, לעיל ה"ש 43, בעמ' 20.
- 72 לדיון בדבר הטמעת המזרחים בכור ההיתוך' ראו מזרחים בישראל, לעיל ה"ש 50, בעמ' 21-22.
- 73 לעניין תודעה מפוצלת זו ראו שוחט שלוש מסות, לעיל ה"ש 43; על ניגוד התחושות ראו, למשל, אצל אלי עמיר תרנגול כפרות (1983). קיטוב חד זה בא לידי ביטוי בעיקר אצל המזרחי המרוקאי, ראו כהן המרוקאים, לעיל ה"ש 5, בעמ' 24.
- 74 פאנון עור שחור מסכות לבנות, לעיל ה"ש 61; פאנון מקוללים עלי אדמות, לעיל ה"ש 61.
- 75 פאנון עור שחור מסכות לבנות, לעיל ה"ש 61, בעמ' 72.
- 76 שוחט אחרית דבר, לעיל ה"ש 62, בעמ' 308, הדנה בניסיון של היהודים או השחורים להיטמע בחברות אנטישמיות וגזעניות ובתסביך הנחיתות שגרם ניסיון זה.
- 77 שוחט שלוש מסות, לעיל ה"ש 43, בעיקר בעמ' 16-17.
- 78 שוחט אחרית דבר, לעיל ה"ש 62, בעמ' 308.
- 79 מזרחים בישראל, לעיל ה"ש 50, בעמ' 15.
- 80 בעניין מדיניות של תכנון ערים וסוגית המזרחים ראו רות חננאל "מתוכנית שרון לתוכנית נתניהו: הפוליטיקה של חלוקת המרחב האזורי בישראל" משפט חברה ותרבות "העצמה" 237 (2008).
- 81 שוחט שלוש מסות, לעיל ה"ש 43, בעמ' 35 והמובאות שם.
- 82 קובץ מודן הוא קובץ הכולל נתונים של 10,834 אנשים שהיו רשומים במשרד הבריאות כמי שעברו טיפולי הקרנות. פרופ' מודן, שהיה מנושאי הדגל של חקר הטיפול בגזת, עקב אחריהם לצורכי מחקרים אל מול קבוצת ביקורת. במחקריו גילה קשר בין טיפולי ההקרנות למחלות אחרות. קובץ זה לא נחשף לציבור; להרחבה ראו בפרק הבא.
- 83 שוחט שלוש מסות, לעיל ה"ש 43, בעמ' 46.
- 84 פאנון עור שחור מסכות לבנות, לעיל ה"ש 61; שוחט אחרית דבר, לעיל ה"ש 62, בעמ' 311.
- 85 לדיון נוסף ראו ספיבק כלום יכולים מכופפים לדבר, לעיל ה"ש 62.
- 86 מדברי ד"ר יפעת ביטון בכנס הנ"ל, לעיל ה"ש 54. עניין המזרחיות היה גם קו מלווה בולט בסרט "ילדי הגזות"; מזרחים בישראל, לעיל ה"ש 50, בעמ' 15, 19. התעוררות השיח המזרחי בשנים האחרונות באה אפוא להתמודד עם הגדרת הקטגוריה המזרחית כבעיה.
- 87 אלה שוחט זיכרונות אסורים, לעיל ה"ש 62, בעמ' 275-276 (2001); אלה שוחט אחרית דבר, לעיל ה"ש 62, בעמ' 303.
- 88 שם.

- 89 למעט בשיח שוליים של קבוצת "מצפן" וחלק מ"הפנתרים השחורים". שוחט אחרית דבר, לעיל ה"ש 62, בעמ' 334-335.
- 90 בג"ץ 244/00 עמותת שיח חדש למען השיח הדמוקרטי נ' שר התשתיות הלאומיות, פ"ד נו(6) 25 (2001).
- 91 היינו: מתן לגיטימיות לשיח הבא להתמודד עם שאלות כמו מה ההרגשה להיות בעיה, שאלה שהעלה הבואה. ראו מזרחים בישראל, לעיל ה"ש 50, בעמ' 15.
- 92 לדיון נוסף בדבר מאבקים ש'נזנחו' ראו מזרחים בישראל, לעיל ה"ש 50, בעמ' 9; יוסי יונה ויצחק ספורטא "החינוך הקדם מקצועי ויצירת מעמד הפועלים" 105 בספר זה; פנינה מוצפי-האלר "אינטלקטואלים מזרחים 1946-1951: הזהות האתנית וגבולותיה" 152 בספר זה.
- 93 מזרחים בישראל, לעיל ה"ש 50, בעמ' 9-14.
- 94 לסקירה נרחבת של מאבק הפנתרים השחורים ראו שטרית המאבק המזרחי, לעיל ה"ש 4, בעמ' 186-136. דבורה ברנשטיין ויוחנן פרס "מחבורת רחוב לתנועה חברתית – הפנתרים השחורים" יחסי עדות בישראל 160-175 (1977); כהן המרוקאים, ה"ש 5.
- 95 ראו שוחט שלוש מסות, ה"ש 43, בעמ' 53.
- 96 קודם למאבק הפנתרים השחורים התערורר בהיסטוריה של מדינת ישראל מאבק מזרחי אחד בלבד, בסוף שנות החמישים – מהומות ואדי סאליב. מאז שככו מההומות שרר שקט יחסי עד להתערורות המאבק של הפנתרים השחורים בשנת 1971. לסקירה נרחבת של מאבק הפנתרים השחורים ראו הנרייט דהן-כלב "מערכת ארגון עצמית: ואדי סאליב והפנתרים השחורים – השלכות על החברה הישראלית" (עבורת דוקטורט, החוג למדעי המדינה, האוניברסיטה העברית, 1992); שטרית המאבק המזרחי, לעיל ה"ש 4, בעמ' 186-136.
- 97 שטרית המאבק המזרחי, לעיל ה"ש 4, בעמ' 137.
- 98 דברי סגן-ניצב תורג'מן מראיון למוסף "חותם" על המשמר 26.5.1972 המצוטטים בספרו של שטרית, שם, בעמ' 138.
- 99 ברנשטיין ופרס, לעיל ה"ש 94, בעמ' 161; שטרית המאבק המזרחי, לעיל ה"ש 4, בעמ' 136-197.
- 100 כהן המרוקאים, לעיל ה"ש 5, בעמ' 95.
- 101 לעניין אסטרטגיות של שינוי חברתי ודיון ב'שינוי מלמטה' ו'שינוי מלמעלה' ראו נטע זיו "מיסוי המיעוט – המאבק לביטול מס רכוש כהכרה בשונות התרבותית של פלסטינים בישראל" עיוני משפט 197, 235-238 (2002); נטע זיו "אנשים עם מוגבלויות – בין זכויות חברתיות לצרכים קיומיים" זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות בישראל 813, 850-854 (יורם רבין ויובל שני עורכים, 2004); אופיר עבו "השיח המזרחי החדש והקשת הדמוקרטית המזרחית: דילמות ואתגרים חדשים – ישנים" הרצאה בערב העיון "זהות מזרחית כיום: בין תודעה לפעולה" מכון ון-ליר בירושלים (26.6.2006). http://www.ha-keshet.org.il/articles/culture/history/sich_ofir.html GERALD N. ROZENBARG, THE HOLLOW HOPE: CAN COURTS BRING ABOUT SOCIAL CHANGE (2nd ed., 2008).
- 102 ברנשטיין ופרס, לעיל ה"ש 94, בעמ' 164; שטרית המאבק המזרחי, לעיל ה"ש 4, בעמ' 136-186.
- 103 ברנשטיין ופרס, שם, בעמ' 173-174.
- 104 הסיבה לכך קשורה לרעתי לשתי סיבות עיקריות: האחת, שמדובר באנשים שרובם חולים ואינם מסוגלים לפנות לנתיב היציאה לרחובות, והאחרת היא שתת-קבוצה זו היא רק חלק מחברי הקבוצה.
- 105 טוקבקים מאתר "קוסקוס" וכן השיח ואופן ניהולו בכנס בירושלים לעיל ה"ש 54 שלוהו בהתפרצויות אישיות של אנשים מהקהל במונולוגים קורעי לב.
- 106 ראו באתר האינטרנט של הקשת הדמוקרטית המזרחית www.ha-keshet.org.il; שטרית המאבק המזרחי, לעיל ה"ש 4, בעמ' 290-295.
- 107 בג"ץ שיח חדש, לעיל ה"ש 90.
- 108 אלכסנדר קידר ואורן יפתחאל "הקרקות החקלאיות בישראל לקראת סוף האלף: היבטים היסטוריים, משפטיים וחברתיים" (המרכז לחקר פשיעה, משפט וחברה של אוניברסיטת חיפה, 1999).

- 109 קידר ויפתחאל, שם, בעמ' 10.
- 110 קידר ויפתחאל, שם, בעמ' 11-12. ראו גם עופר פטרסבורג "מאבק הקשת הדמוקרטית עולה מדרגה" www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-1647568,00.html 12.2.2002. YNET online.
- 111 להרחבה ראו בפרק הראשון ובפרק השלישי.
- 112 באבא שאלת האחר, לעיל ה"ש 57, בעמ' 144; מזרחים בישראל, לעיל ה"ש 50, בעמ' 17.
- 113 למשל, אחד מעורכי-הדין היה אביגדור פלדמן. קשה להתעלם מהקשר שבין שינוי מלמעלה לאליטות. ראו Everett M. Rogers, *Social Structure and Social Change*, 14 THE AMERICAN BEHAVIORAL SCIENTIST 767,775 – 776 (1971).
- 114 ת.א. (מחוזי ת"א) 1443/90 בכור נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 14.1.1994).
- 115 בד בבד עם הגשת התביעות הוגשו כמה עתירות לבג"צ בעניינים עקרוניים (דוגמת הקמת מכון לאומי למחקר בנושא מחלת הגזות, גורלו של קובץ מודן, הכנסת מחלות נוספות לרשימה). כולן נדחו או נמחקו; ראו בג"ץ 4970/00 ינקוביץ נ' שר הבריאות (פורסם בנבו, 18.12.2000). לדין נרחב ולסקירתם ראו עבודת התזה בעמ' 82-83.
- 116 ראו ס' 6, 8 ו-9 לחוק לפיצוי נפגעי הגזות.
- Orly Lobel, *The Paradox of Extra Legal Activism: Critical Legal Conscience and Transformatine* 117 (2007) 938, 940 HARV. L. REV. *Politics*. כן ראו אורלי לובל "הפרדוקס של האקטיביזם החוץ משפטי" מעשי משפט 63 (2008); רונן שמיר ומיכל שטראי "שוויון הזדמנויות בבית הדין לעבודה: לקראת סוציולוגיה של ההליך השיפוטי" שנתון משפט העבודה ו 289 (רות בן ישראל והדרה בר-מר עורכות, 1996).
- 118 כך במנגנוני התביעה הייחודיים שהגדיר, בהיעדר הודאה באשמה מצד המדינה, ברשימה מצומצמת של מחלות המוכרות לפיצוי, בנתיבים לבריית תביעה בקביעת מנגנון הערעור ובהגדרה של 'טיפול בהקרנה'. לדין בכשלים אלו ראו עבודת התזה.
- 119 דברי עמיר פרץ בפרוטוקול ישיבה מס' 246 הכנסת ה-13 9810 (25.7.2004): "חקיקת החוק היא דבר מהותי, כי היא נותנת קודם כול הכרה לאותם אנשים. היא קובעת את מעמדם בחוק ולא בהסדר של גמילות חסדים. זה חוק. מדינת ישראל מחוקקת את חוקיה כדי לתת מעמד לאותם אזרחים ולומר לרשות המבצעת שהיא חייבת להעניק להם את המגיע להם". לדין נוסף בחוק זה ולראיתו כמנגנון חלופי להליכי התביעה ראו דוידוביץ ומרגלית *Injurious Remedy*, לעיל ה"ש 2.
- 120 ראו, למשל, ת"א (מחוזי י-ם) 350/92 שמואל נ' קופת חולים של ההסתדרות הכללית, תק-מח 96 (3), 788 (1996); ע"א 9106/07 משרד הבריאות נ' פז, 10, 12 (פורסם בנבו, 6.1.2009); ע"א (מחוזי י-ם) 6347/05 ראובן נ' מדינת ישראל, בעמ' 7 (פורסם בנבו, 12.1.2006) (להלן: פס"ד סימה ראובן).
- 121 המחלות המוכרות על פי התוספת לחוק הן:
1. המחלות כדלקמן כהגדרתן ב- I.C.D.9 CM
- א. כל שאת ממאירה ראשונית באזור הראש והצוואר -
1. גידולי מוח; (Glioma, Meningioma, Nerve Sheath Tu. & Other);
 2. גידולי גולגולת;
 3. גידולים בבלוטות הרוק;
 4. גידולי בלוטת התריס;
 5. גידולי עור כגון: מלנומה באזור ראש צוואר בלבד.
- ב. גידולי מוח שפירים.
- ג. סרטן הדם (Leukemia).
2. חוסר שיעור באזורי הצטלקות בעור הקרקפת".
- 122 בג"ץ 11674/05 העמותה לקידום ענייני מוקרני הגזות נ' שר הבריאות (פורסם בנבו, 18.3.2007).

- 123 כן ראו ע"ע (ארצי) 55/06 שחר נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 22.6.2006); בג"ץ 625/06 העמותה לקידום מוקרני הגזת נ' בית הדין הארצי לעבודה, (פורסם בנבו, 2.8.2007).
- 124 על הקשיים בהוספת מחלות לרשימה ראו גם גידי ויניש ונעמה טלמור "הבלוף הגדול של הגזת" walla online 20.10.2008.
- 125 ס' 6 לחוק.
- 126 ס' 8, 9 לחוק.
- 127 ראו, למשל, עב (אזורי ת"א) 5454/01 שמואל נ' משרד הבריאות, 2, 5 (פורסם בנבו, 1.1.2002).
- 128 ס' 8 (ג) ו-8 (ה) לחוק.
- 129 ס' 9 לחוק.
- 130 ראו, למשל, עב 1774/99 (אזורי ב"ש) טואב נ' משרד הבריאות (פורסם בנבו, 5.12.2000).
- 131 אריאל פורת ואלכס שטיין "דוקטרינת הנזק הראייתי: ההצדקות לאימוצה ויישומה במצבים טיפוסיים של אי-ודאות בגרימת נזקים" עיוני משפט כא 191 (תשנ"ח); בג"ץ 3056/99 שטרן נ' המרכז הרפואי על שם שיבא פ"ד נו (2) 936, 949-950 (2002). ראו גם ע"א 6160/99 דרוקמן נ' בית החולים לניאדו, פ"ד נה (3) 117, בעמ' 126 לפסק דינה של השופטת שטרסברג-כהן (2001). לעניין השימוש בדוקטרינה זו בעניינינו בתביעות שהוגשו במסלול הנזיקי, ראו ת.א. (שלום י-ם) 2004/01 ראובן נ' משרד הבריאות (פורסם בנבו, 1.2.2009) ובנוסף ת.א. (מחוזי י-ם) 8402/06 פז נ' משרד הבריאות (פורסם בנבו, 5.3.2009).
- 132 כפי שעולה מכתבתם של ויניש וטלמור הבלוף הגדול, לעיל ה"ש 124, נתונים רשמיים של משרד הבריאות מצביעים על כך שכ-48% מהבקשות לזכאות סורבו.
- 133 אהרן ברק "פרשנות במשפט הפרשנות הכללית 609-610, 612 (כרך ראשון, 1992). לדין בלגיטימיות של פרשנות חקיקתית ושל יצירת נורמות חדשות ראו בג"ץ 29/62 כהן נ' שר הבטחון, פ"ד טז 1023 (1962); ויתקון משפט ושופט 147 (תשמ"ח). ראו גם ע"א 6821/93 בנק המזרחי המאוחד נ' מגדל כפר שיתופי, פ"ד מט (4) 221 (1995); בג"ץ 4541/95 מילר נ' שר הביטחון, פ"ד מט (4) 94 (1995).
- 134 Lobel Paradox of Extra Legal Activism, לעיל ה"ש 117, בעמ' 949-950.
- 135 שמיר ושטראי שוויון הזדמנויות בבית הדין לעבודה, לעיל ה"ש 117, בעמ' 298-299; Lobel Paradox of Extra Legal Activism, לעיל ה"ש 117, בעמ' 950-952.
- 136 שמיר ושטראי, שם, בעמ' 302.
- 137 לדין נרחב בביקורת זו ראו לובל אקטיביזם חוץ משפטי, לעיל ה"ש 117, בעמ' 66.
- 138 רק החל בשנת 2005 ניתנו פסקי דין בבג"צים.
- 139 המחקר שערכתי בוצע בעיקר במאגר נבו. לדין בפסק הדין בבקשה לאישור תובענה ייצוגית ראו דיון בעמ' 83 לעבודת התזה.
- 140 עניין סימה ראובן עבר כמה גלגולים וערעורים וניתנו בו כמה פסקי דין; העיקרי והמנחה בהם הוא פסק דין סימה ראובן, לעיל ה"ש 120.
- 141 ת.א. (מחוזי י-ם) 8402/06 פז נ' משרד הבריאות (פורסם בנבו, 5.3.2009).
- 142 ת.א. (מחוזי נצרת) 714-09 פלונית נ' משרד הבריאות (פורסם בנבו, 1.1.2013).
- 143 גם עניין מולהי עבר כמה גלגולים. פסק הדין המנחה האחרון של בית המשפט העליון הפך את פסק דינו של בית המשפט המחוזי שדחה את התביעה מחמת התיישנות. ראו ע"א 4275/10 מולהי נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 22.2.2012).
- 144 נראה כי לא בכדי יצא חזר משרד הבריאות, לעיל ה"ש 13, שעניינו הגברת מודעות של רופאים לקיום ואיתור של אוכלוסיית מטופלי הקרנות הגזת בסמיכות כה רבה למועדי לקבלת תביעת סימה ראובן לקבלת תביעת חנה פז.
- 145 ע"א 10078/03 שתיל נ' מקורות חבת מים בע"מ (פורסם בנבו, 19.3.2007).
- 146 ת.א. (מחוזי י-ם) 3019/09 שון נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 15.12.2011).
- 147 חוק נכי נרדפי נאצים, התשי"ז-1957.

148 ו.ע. 161/04 יום-טוב נ' הרשות המוסמכת (פורסם בנבו, 10.10.2004); עמית יריב "פיצויים לנכי רדיפות נאצים – היבטים משפטיים" רפואה ומשפט 33, 95, 103 (2005).